

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ПЕДАГОГИКА ФАКУЛЬТЕТИ

БОШЛАНГИЧ ТАЪЛИМ УСЛУБИЯТИ КАФЕДРАСИ

ТУРОНОВА ИРОДАНИНГ

5141600 – БОШЛАНГИЧ ТАЪЛИМ ВА СПОРТ-ТАРБИЯВИЙ ИШ ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШИ БЎЙИЧА
БАКАЛАВР ДАРАЖАСИНИ ОЛИШ УЧУН ***«Бошлангич синф ўқувчиларида ҳуқуқий
маданият элементларини шакллантириши»*** МАВЗУСИДА ЁЗГАН

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Илмий раҳбар: п.ф.н., доц. **Р.Н.ЭРГАШЕВ**

ГУЛИСТОН – 2016

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
I bob. BOSHLANG`ICH SINF O`QUVCHILARIDA HUQUQIY MADANIYAT ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY-PEDAGOGIK ASOSLARI.....	10
1.1. Huquqiy madaniyatning mazmun va mohiyati.....	10
1.2. O`quvchilarni huquqiy tarbiyalashda pedagogik hamkorlik aloqalari.....	15
II bob.KICHIK YOSHDAGI O`QUVCHILARDA HUQUQIY MADANIYAT ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI SHAKL, VOSITA VA USULLARI.....	19
2.1 Sinf va sinfdan tashqari mashg`ulotlarda kichik yoshdagi o`quvchilarda huquqiy madaniyat elementlarini shakllantirish.....	19
2.2. Tajriba-sinov ishlari,natijalar.....	36
XULOSA VA METODIK TAVSIYALAR.....	58
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI.....	63

Muammoning dolzarbliyi: Respublikamiz mustaqillikka erishgan kundan e`tiboran davlatimiz ta`lim-tarbiya siyosatida o`sib kelayotgan yosh avlod huquqiy madaniyatini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri deb belgilangan, shu boisdan yoshlarning huquqiy ongini oshirish va huquqiy tarbiyani kuchaytirishga alohida e`tibor berib kelinmoqda.

Ma`lumki, mustaqillik yillarida huquqiy ta`lim – tarbiya va huquqiy madaniyatga bo`lgan munosabat tubdan o`zgardi.Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish davlat faoliyatining asosiy yo`nalashiga aylandi.Prezident I.Karimovning aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirish va huquqiy tarbiyani yaxshilashga qaratilgan ishlarni davlat siyosatining asosiy yo`nalishlaridan biri sifatida tan olish zarurligi haqidagi g`oyasi uning 1997–yil 25–iyunda e`lon qilingan “Huquqiy tarbiyani yaxshilash, aholining huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish, huquqshunos kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, jamoatchilik fikrini o`rganish ishini yaxshilash haqida”gi farmonda amalga oshirilgan.(5,8)

Shuningdek, O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning 2001 – yil 4–yanvardagi “O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o`rganishni tashkil etish to`g`risida”gi farmoyishi hamda O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida qabul qilingan (1997- yil 29-avgust) “Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish dasturi” o`sib kelayotgan yosh avlodda huquqiy madaniyat elementlarini shakllantirishdek ulug`vor maqsadni amalga oshirishda muhim nazariy va amaliy manba bo`lib xizmat qilmoqda.

Uzluksiz ta`lim poydevori hisoblangan boshlang`ich ta`lim sifatini yanada oshirish, bevosita barkamol avlod shaxsini kamol toptirishda boshlang`ich sinf darslari, unda berilgan ma`lumotlar asosiy ro`lni o`ynaydi. Shuning uchun ham voyaga yetmaganlarning ta`lim-tarbiyasi, ularning ongu- tafakkurini huquqiy madaniyat tamoyillari asosida shakllantirish masalasi, ayniqsa, bugungi kunda tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. (3)

Voyaga yetmaganlar o`rtasida jinoyatchilikni kamaytirishda huquqiy tarbiyaning va huquqiy bilimning o`rni muhim. Xususan, voyaga yetmaganlar

orasida jinoyat sodir etishning oldini olish uchun ularda javobgarlik hissini uyg`otish zarur. Buning uchun esa ular yetarli darajada huquqiy bilimga ega bo`lishlari lozim. Ko`p hollarda voyaga yetmaganlar o`z qilmishi qonun normalariga zid ekanini anglab yetavermaydi. Ushbu hol voyaga yetmaganlarning huquqiy tarbiyasi yetarli darajada emasligidan dalolat beradi.(9)

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoniga ko`ra, 2001-2002-o`quv yilidan boshlab barcha o`quv muassasalarida O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o`rganish bo`yicha o`quv soatlari joriy etilishi yuqoridagi holatlarni kamaytirish, ularga o`z haq-huquqlarini va burchlarini o`rgatishdan iborat edi.(4,17)

Voyaga yetmaganlar jinoyatchilagini kamaytirishda jinoyat qonuni me`yorlarining o`rnii juda katta ahamiyatga ega. Zotan, amaldagi O`zRJKda voyaga yetmaganlar javobgarligining alohida bo`lim va boblarga ajratilishi bejiz emas. Bu, avvalo, ushbu normalarning mohiyatini, jinoyat uchun qo`llaniladigan sanksiyalar orqali ogohlantirishdan iboratdir. Shu bois, maktab, akademik litsey, kasb-hunar kolleji, oliy o`quv yurtlari, mahalla va oila hamkorligida ish olib borsa,maktab va o`quv yurtlarida jinoyatchilikka qarshi da`vat etuvchi tadbirlar yanada ko`proq tashkil qilinsa, maqsadga muvofiq bo`lar edi.(10,12)

Bizning mamlakatimizda voyaga yetmaganlar o`rtasida huquqbazarliklarning oldini olish, bu yo`nalishda huquqiy targ`ibot-tashviqot, ma`naviy-mafkuraviy tarbiya ishlarini samarali olib borish bo`yicha muayyan ishlar olib borilyapti. Bunda Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2000 - yil qabul qilingan «Voyaga yetmaganlar bo`yicha komissiyalar faoliyatini takomillashtirish to`g`risida»gi qaror muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hozirgi vaqtida mamlakatimizda o`z tarkibida mahalla, xotin-qizlar, ma`naviyat va yoshlar tashkilotlari vakillari, katta hayot tajribasiga ega bo`lgan keksalar, pedagoglar, ziyyolilar, huquq-tartibot, hokimiyat idoralari xodimlari, deputatlarni birlashtirgan ikki yuzdan ziyod ana shunday komissiya samarali faoliyat ko`rsatyapti. Bu komissiyalar jamoatchilik e`tiborini voyaga yetmaganlar o`rtasida uchrab turadigan

huquqiy, ma`naviy-axloqiy muammolarga qaratish va ularni hokimiyat, huquq-tartibot idoralari, nodavlat tashkilotlari bilan hamkorlikda hal etishda, ayniqsa, muhim va ta`sirchan ijtimoiy omil vazifasini bajarmoqda. (15,7)

Bugungi kunda mamlakatimiz aholisining 44 foizdan ziyodini voyaga yetmaganlar tashkil qiladi. Ana shunday katta kuchning kelajakda qanday insonlar bo`lib yetishi, hech shubhasiz, davlatimiz va jamiyatimizning bugungi va ertangi kelajagini belgilaydigan eng muhim, hal qiluvchi masaladir. Shu bois, mamlakatimizda yosh avlodning nafaqat jismonan, ayni vaqtida ma`naviy-axloqiy jihatdan yetuk insonlar bo`lib voyaga yetishiga katta ahamiyat berilmoqda. Shu yo`nalishdagi maqsad va vazifalarni amalga oshirishda yuqorida zikr etilgan komissiyalarning faoliyati ham katta rol o`ynamoqda. Ularning faoliyatida boshqa bir qator ishlar qatori ijtimoiy himoyaga muhtoj voyaga yetmaganlarni qo`llab-quvvatlash yo`nalishidagi tadbirlar ko`lami ham tobora kengayib bormoqda. Jumladan, mehribonlik uylari, maxsus maktab-internatlarda tarbiyalanayotgan bolalarning ahvoli, ma`naviy-psixologik rivojlanishidan xabardor bo`lib turish, ularning yashash va o`qish sharoitlarini yaxshilash, bo`sh vaqtini mazmunli o`tkazishga ko`maklashish borasida ibratli ishlar qilinmoqda. Keyingi yillar davomida 28 ta mehribonlik uyi, 85 ta ixtisoslashtirilgan maxsus maktab-internatning davlat va homiylik mablag`lari hisobidan ta`mirlanib, zamnaviy o`quv qurollari, tibbiy asbob-uskuna, sport va madaniyat anjomlari bilan ta`minlangani bu borada juda katta qadam bo`ldi.

Dunyoga mashhur futbolchi, hozirgi kunda Braziliyaning «Flamingo» jamoasi tarkibida to`p surayotgan afsonaviy hujumchi Ronaldino bir o`yinda raqib darvozasi tomon hujumga o`tayotgan paytda qarshisida qushcha turganini ko`rib qoladi. Jamoasi mag`lubiyatga uchrayotgani, hujum uyushtirish uchun qulay vaziyatda turganiga qaramasdan, darhol hujumni to`xtatib, ucholmasdan qynalayotgan qushchani maydon tashqarisiga olib chiqib qo`yish lozimligi haqida hakamga murojat qiladi. Maydonni to`ldirib o`tirgan muxlislar uning bu harakatini qizg`in qo`llab-quvvatlaydi. Bu dongdor futbol yulduzining nafaqat insonga, balki tabiatga ham hurmat ruhida tarbiya topgani, oddiy qushning ham

yashash huquqini qadrlashi, buni huquqiy madaniyatning bir qismi deb bilishidan dalolat beradi.

Tarixdan misol keltiradigan bo`lsak, Sohibqiron Amir Temur bobomiz haqidagi mashhur rivoyat yodimizga tushadi. Unda aytishicha, buyuk ajdodimiz harbiy yurishlari davomida o`z chodiri tepasida bir musichaning in qurib, bola ochishga tayyorgarlik ko`rayotganining guvohi bo`ladi. Tezda yo`lga otlanib, belgilangan manzilga vaqtida yetib borishi, qudratli raqib qo`shini bilan to`qnashish oldida turganiga qaramasdan, ulug` Sohibqiron ana shu musichaning taqdiri haqida qayg`uradi. Bu beozor qush bola ochib olguncha chodirga tegmaslikni buyuradi. Bundan tashqari, musichaning xavfsizligini himoya qilib turish uchun bir necha navkarni shu yerda soqchi qilib qoldirish haqida farmoni oliv chiqaradi.

Yuksak gumanizm, tabiatga, uning bag`ridagi har bitta giyoh va jonivorga ulkan mehr, ayni chog`da butun dunyoni o`zaro bog`liq va yaxlit bir sistema deb tushunishning yorqin namunasi bo`lgan bunday misollarni buyuk ajdodlarimiz, umuman yerga qadam qo`yishdan oldin biron bir hasharot yoki o`t-o`lanni bosib olmayin, degan andisha bilan, har tomonlama o`ylab, mulohaza qilib, hushyor va ohista qadam qo`yadigan xalqimiz hayotidan ko`plab keltirish mumkin. Eng muhimmi, bunday hayotiy misollar bu dunyoda har qanday ezgu g`oya va tushunchadan maqsad insonni ulug`lash, uning hamma narsadan aziz va mukarram bo`lgan hayoti, shaxsiy huquq va manfaatlarining daxlsiz, qonun himoyasida ekanini chuqur tushunish va anglashga xizmat qiladi. Shuning uchun ham huquqiy madaniyat borasida targ`ibot-tashviqot ishlarini olib borishda faqat yuridik atamalar, oddiy odamlarning qalbiga, yuragiga birdaniga yetib borishi qiyin bo`lgan, tor akademik doira uchun mo`ljallangan, hamma vaqt ham real hayot talablariga mos kelavermaydigan quruq ilmiy-nazariy gaplar bilan kifoyalananib qolmasdan, zamonlar, asrlar sinovidan o`tgan mana shunday hayotiy misollardan keng foydalanish maqsadga muvofiq bo`ladi. Bu misollar boshlang`ich sinf darslari orqali amalga oshiriladi. Zero, el-yurtimiz, ayniqsa, yoshlarimizda huquqiy madaniyat asoslarining real hayotiy voqealar orqali,

butun avlodlarning hayotiy qarashlari negizida shakllanishi, ularning ongu shuuriga muhrlanib qolishida beqiyos rol o`ynaydi.

**Muammoning o`rganilganlik darajasi:** Mustaqillik sharoitida ta`lim tizimi tubdan isloh qilindi, bu esa o`z navbatida bir qancha tadqiqot ishlari olib borishga asos bo`ldi. Jumladan, 2001-2002-o`quv yilidan boshlab barcha o`quv muassasalarida O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o`rganish bo`yicha o`quv soatlari joriy etilishi, metodik qo`llanmalarni yaratilganligi, ta`lim sohasiga oid ro`znomalarda, “Xalq ta`limi”, “Boshlang`ich ta`lim”, “Uzluksiz ta`lim” kabi jurnallarda, maqolalarda o`quvchilarga barcha fanlar orqali huquqiy tarbiya berish bo`yicha ko`rsatmalar, ilmiy-ommabop maqola, pedagogik, uslubiy yo`riqnomalar chop etilgan, ammo boshlang`ich sinf o`quvchilariga darsliklarda keltirilgan materiallar,sinf va sinfdan tashqari o`tkaziladigan tadbirlar orqali huquqiy atamalarni o`rgatish, huquqiy madaniyat elementlarini shakllantirish borasida yetaricha fikr yuritilmagan. Shu bois yuqoridagi fikrlar asosida biz bitiruv malakaviy ishimizning mavzusini “Boshlang`ich sinf o`quvchilarida huquqiy madaniyat elementlarini shakllantirish” deb belgiladik.

Ushbu bitiruv malakaviy ish boshlang`ich sinf o`quvchilarida huquqiy tushunchalarni shakllantirishga qaratilgan.

Tadqiqot ishining maqsadi- boshlang`ich sinf o`quvchilarida huquqiy tushunchalarni tarkib toptirish, huquqiy atamalar bilan tanishtirish, huquqiy madaniyatning ilk belgilarini shakllantirish, ularni o`z hayotlari davomida kengaytirib borishga o`rgatish va bunda ta`lim – tarbiya jarayonida o`ziga hos metodlarni , vositalarni qo`llashni ahamiyatlilagini yoritib , uni pedagogik faoliyatga tadbiq etish ko`zda tutilgan.

Tadqiqot obyekti- kichik yoshdagi o`quvchilarda huquqiy madaniyat elementlarini shakllantirish.

Tadqiqot predmeti- kichik yoshdagi o`quvchilarda huquqiy madaniyat elementlarini shakllantirishning mazmun, mohiyati, maqsad va vazifalari uni amalga oshirishning samarali shakl, vosita va usullarini aniqlash.

Tadqiqot mavzumizning dolzarbligi, maqsadi, obyekt va predmetidan kelib chiqib tadqiqot ishimizning quyidagi **vazifalarini** belgilab oldik:

1. Kichik yoshdagи o`quvchilarda huquqiy madaniyat elementlarini shakllantirishning nazariy – amaliy holatini o`rganish.
2. Boshlang`ich sinf o`quvchilarida huquqiy madaniyat elementlarini shakllantirishning mazmuni,maqsad va vazifalarini ochib berish.
3. Kichik yoshdagи o`quvchilarda huquqiy madaniyat elementlarini shakllantirishning samarali shakl, usul va vositalarini aniqlash.
4. Tajriba–sinov natijalariga suyangan holda muammo yuzasidan uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning metodologik asosini: O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning ta`lim-tarbiyaga oid fikrlari; Oliy Majlis va Vazirlar Mahkamasining ta`lim-tarbiya to`g`risidagi Qonun va Qarorlari; «Ta`lim to`g`risidagi» Qonun; «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»; “Uzluksiz ta`lim”, “Boshlang`ich ta`lim” konsepsiysi; «Boshlang`ich ta`lim to`g`risidagi talablar»; DTS; «Maktab ta`limi to`g`risidagi Nizom va Konsepsiylar», ta`lim sohasidagi islohotlar, ta`lim tarbiyaga oid qoidalar, o`qitish metodikasi tashkil etadi.

Tadqiqotning bazasi: tadqiqotning bazasi sifatida Guliston shahar 16-sonli umumta`lim maktabidagi 12 nafar boshlang`ich sinf o`qituvchilari, 3<sup>-A</sup> va 3<sup>-D</sup> sinflarning 62 nafar o`quvchilari xizmat qildi.

Tadqiqot ishida foydalanilgan metodlar: tavsiflash, tasvirlash, tahlil, qiyoslash, tasniflash, suhbat, tarmoqlash kabi metod va usullardan foydalaniladi.

Tadqiqotda :

- mavjud ilmiy amaliy, nazariy adabiyotlar va manbalar qiyosiy tadbiq etiladi;
- boshlang`ich sinf odobnama, o`qish ona tili darslaridagi mavjud matnlar o`rganilib,undagi huquqiy tushunchalar tahlil qilinadi;
- matnlardagi huquqiy tushunchalarning lug`aviy ma`nosи ochib beriladi.

Tadqiqotning ilmiy va amaliy ahamiyati: bitiruv malakaviy ishda boshlang`ich sinf darsliklaridagi matnlar doirasida o`quvchilarga huquqqiy tushunchalarning ma`nosi ochib beriladi va izohlanadi.Bu orqali ularning huquqiy ongi o`stiriladi.

Ushbu tadqiqot boshlang`ich sinflarning o`quv predmetlari ma`lumotlari doirasida yaratilib, kichik maktab yoshidagi o`quvchilarda huquqiy atamalar orqali huquqiy tarbiyani amalga oshirishda o`ziga xos ahamiyatga ega. O`qituvchi pedagogik faoliyatida o`ziga xos vazifani bajara oladi.

Bitiruv malakaviy ishning tuzilishi: kirish, ikki bob, xulosa va metodik tavsiyalar , foydalanilgan manbalar va adabiyotlar ro`yxatidan iborat bo`lib, hajmi 64 betni tashkil etadi.

1.1. Huquqiy madaniyatning mazmun va mohiyati

Hozirgi davrda o'sib kelayotgan yosh avlodning huquqiy madaniyati va huquqiy savodxonligi jamiyatimiz taraqqiyotida muhim o'rinni tutadi. "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi"da ta'kidlanganidek, yuksak huquqiy madaniyat demokratik jamiyat poydevori, hamda davlat huquqiy tizimini yetukligining ifodasidir.U jamiyatdagi turli xil hayotiy jarayonlarga faol ta'sir ko'rsatuvchi fuqarolar, barcha ijtimoiy guruhlarining jipslashuviga ko'maklashuvchi, jamiyatning yahlitligi hamda botartibligini ta'minlovchi va mustahkamlovchi omildir.Qonunni hurmat qilish, huquqiy demokratik jamiyatning siyosiy va huquqiy tizimlarining samarali faoliyat ko'rsatishining asosiy talablaridan biri hisoblanadi. (5, 12)

Muhtaram Prezidentimiz O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasining 13 yilligiga bag`ishlab o'tkazilgan tadbirda so`zlagan ma'ruzalaridan inson omiliga birinchi navbatda e'tiborni qaratish zarurligini, shu bilan birga qonunlar, inson huquqlari va erkinliklari hamda manfaatlari eng oliv qadriyat ekanligini alohida ta'kidladilar.

Huquqiy ong va huquqiy madaniyat deganda kishilarning huquqiy bilimlari, huquqiy savodxonlik darajasi, ularning qonunlarga bo`lgan hurmati, huquqiy normalarni ijro etish, hayotga tadbiq eta olish darajasi, huquqbazarliklarga nisbatan murosasiz bo`lishi, qonunlarga itoatkorlik, faollik, tashabbuskorlik darajasini tushunamiz. Demak, jamiyatimizning ma`naviy yangilanishi aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatiga chambarchas bog`liq.Shuning uchun ham bu masala, bizda davlat siyosati darajasiga ko'tarilmoqda. (11,7)

Huquqiy demokratik davlatni vujudga keltirishning asosiy shartlaridan biri ham jamiyat a`zolari huquqiy ong va huquqiy madaniyatini to`g`ri shakllatirishdir. Buning uchun hukumatimiz rahbariyati tomonidan barcha shart-sharoitlar yaratib berilmoqda, fuqarolarning haq-huquqlarini kafolatlanmoqda. (8,6)

Yosh avlodning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatining o'sishi, ularning shaxs sifatida shakllanishida muhim o'rinni tutadi. Bu esa yoshlarimizdan huquqiy

savodxonlikni, yani huquqiy bilimlarni o`zlashtirish va yuridik ma`lumotlarga ega bo`lishni talab etadi. Huquqiy savodxonlik yoshlarning ma`lum huquqiy normalar va huquq tarmoqlari haqida ma`lumotga ega bo`lishgina emas, balki turli xil huquqiy ko`rinishlar, davlat va jamiyatning huquqiy asoslari rivojlanishi to`g`risida xabardorlik ham demakdir.Umuman olganda, davlatning huquqiy tizimini maqsad va vazifalari nimadan iborat ekanligini yoshlar tushunib yetishlari muhimdir.Shunday qilib, kishilarning huquqiy savodxonligi va huquqiy bilimlarga ega bo`lishi hamda ularga hayotda og`ishmay amal qilishi, ularning huquqiy ong va madaniyatini tashkil etadi.(3,24)

Huquqiy savodxonlik amadagi qonunlarni o`rganish, ularni hayotga tadbiq qilish va huquq-tartibot sohasidagi boshqa faoliyatlar yordamida shakllanadi. Yoshlarda qonunlarga bo`lgan hurmatni oshirish va amalda namoyon etishning o`zi huquqiy ong va huquqiy madaniyatning namoyon bo`lishidir. Huquqqa bo`lgan hurmatni shakllantirishda yuridik me`yorlarga amal qilish kata ta`sir ko`rsatadi. Ushbu o`rinda muhtaram Prezidentimizning quyidagi fikrlariga to`xtalamiz: “ ... huquqiy madaniyat saviyasi qabul qilingan qonunlar soni bilan emas,balki ushbu qonunlarning barcha darajalarda ijro etilishi bilan belgilanadi. Ushbu muhim ishda odamlarda qonunlarga va normative hujjatlarga nisbatan chuqur hurmat hissini tarbiyalash alohida ahamiyatga egadir. Zero huquqiy normalar odamlar onggiga singgan va ular orqali amal qilgan taqdirdagina yashaydi va ro`yobga chiqadi”¹.

Huquqiy tarbiya shaxsga nisbatan tashkiliy, tizimli va maqsadga yo`naltirilgan ta`sir etish vositasi bo`lib, qonunlarni aniq bajarish, ularga itoat etish hurmat qilish maqsadlarida o`z tasirini ko`rsatadi.

¹ Karimov I.A. O`zbekiston XXI asr bo`sag`asida:xavfsizlikka tahdid,barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari.- T.:O`zbekiston.1997, 84-bet

Har bir jamiyatda bo`lganidek, bizning jamiyatda ham qonunlarni bilib-bilmay buzub turadigan huquqbazarlar ham uchraydi. Ularga nisbatan loqaydlik

bilan qarash insofdan emas. Shu bois huquqiy ta`lim, qonunlarga hurmat tuyg`usini tarbiyalash, yurtning vatanparvar fuqarosini yetishtirish o`quv yurtlari, jamoatchilik, davlat idoralarifaoliyatining diqqat e`tiborida bo`lishi lozim. Bunday masalalarda o`zibo`larchilikka yo`l qo`yish ayanchli oqibatlarga olib kelishi mumkinligi barchaga ayon haqiqatdir.

Qonunga itoatkorlik - huquqiy davlatning asosiy tamoyillaridandir. Huquqiy davlat bitta hokimiyatdan tashkil topadi, uning hukmdori bitta bo`ladi. Bu yagona hukmdor esa qonundir.Qonunga barcha mansabdor shaxslar ham, barcha fuqarolar ham birday bo`ysunadi.Ayni shu qoid bilan barchaning qonun oldida tengligi ta`minlanadi. (15)

Yosh avlodda qonunga hurmat, qonunga bo`ysunish hislatlarini tarbiyalash, ularda yuksak huquqiy onglilik, jamiyat va davlat manfaatlarini chuqur tushunib yetish,ijtimoiy burch,yani o`z qilmishlari uchun davlat oldida javobgarlik tuyg`usini shakllantirish qadriyat darajasiga ko`tarilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Yoshlarga qonunga itoatkorlik talabi jamiyatning manfaatlarini ifoda etishini huquqiy qonunlarga rioya qilish faqat xalq manfaatlariga ham xizmat qilishini tushuntirish lozim.huquqiy qonunlarga rioya qilish faqat xalq manfaatlariga ham xizmat qilishini tushuntirish lozim.

Konstitutsiya va qonunlarga rioya qilish, boshqa kishilarning huquq-erkinliklari qadr-qimmat va sha`nini izzat-ikrom qilish, mamlakatimiz tarixiy, ma`naviy va madaniy merosini asrab-avaylashda ishtirok etish, atrof-muhitga ehtiyyotkorlik va e`zoz bilan munosabatda bo`lish, O`zbekiston Respublikasini himoya qilish kabi burchlarni yoshlarimiz onggiga singdirib borish lozim.

Jamiyat a`zolarining aksariyati qonunlarga ongli ravishda, qanchalik og`ishmay rioya qilsa, mazkur jamiyatning huquqiylikka yaqin ekanligiga, ularning e`tiqodi qanchalik mustahkam bo`lsa, yurtimizda inson huquqlari va demokratiya tamoyillari shunchalik kuchli kafolatlangan bo`ladi. Qonun bilan kafolatlangan xalq mafaatlari esa ma`naviyatimiz va milliy manfaatimizga xizmat qilishi shubhasizdir.

Burch hissi. Burch- kishining biror shaxs, oila, jamoa, el-yurt, Vatan va insoniyat oldidagi majburiyatini anglatuvchi axloqiy tushuncha. Burchda obyektiv munosabatlar ifodalanadi, yani u jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy hamda axloqiy negizlari bilan belgilanadi. Burchning o`ziga hos hususiyatlari mavjud bo`lib, u insonning ichki kechinmalari, tashqaridan turib nazorat qilinmaydigan murakkab ruhiy holatini ifodalaydi. Burch “iyomon-e`tiqod”, “onglilik”, “odoblilik”, “halollik”, “vijdon” kabi tushunchalar bilan chambarchas bog`liq. Burch qanday vazifa, kimning oldidagi majburiyat ekanligiga qarab bir necha turlarga bo`linadi: shaxsiy burch, oila burchi, jamoa burchi, milliy burch, ijtimoiy burch va umuminsoniy burch. Ijtimoiy va shaxsiy burch, oilada ota-onalik burchi, farzandlik burchi va boshqa burchlar bor.

Burch nisbiy tushuncha. U ijtimoiy taraqqiyot jarayonida mazmunan boyib, shaklan o`zgarrib boradi. Hozirgi sharoitda insonning tabiat va avlodlar oldidagi burchi yangicha mazmun kasb etmoqda, oilaviy burch esa jamiyat oldida turgan maqsadlar bilan yanada uyg`unlashmoqda . Ona Vatanga, xalqqa xizmat qilish eng ulug` va sharaflı burch hisoblanadi. (17)

Bizning mamlakatimizda voyaga yetmaganlar o`rtasida huquqbazarlik-larning oldini olish, bu yo`nalishda huquqiy targ`ibot-tashviqot, ma`naviy-mafkuraviy tarbiya ishlarini samarali olib borish bo`yicha muayyan ishlar olib borilyapti. Bunda Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2000 yil qabul qilingan «Voyaga yetmaganlar bo`yicha komissiyalar faoliyatini takomillashtirish to`g`risida»gi qaror muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hozirgi vaqtida mamlakatimizda o`z tarkibida mahalla, xotin-qizlar, ma`naviyat va yoshlar tashkilotlari vakillari, katta hayot tajribasiga ega bo`lgan keksalar, pedagoglar, ziyolilar, huquq-tartibot, hokimiyat idoralari xodimlari, deputatlarni birlash-tirgan ikki yuzdan ziyod ana shunday komissiya samarali faoliyat ko`rsatyapti. Bu komissiyalar jamoatchilik e`tiborini voyaga yetmaganlar o`rtasida uchrab turadigan huquqiy, ma`naviy-axloqiy muammolarga qaratish va ularni hokimiyat, huquq-tartibot idoralari, nodavlat tashkilotlari bilan hamkorlikda hal etishda, ayniqsa, muhim va ta`sirchan ijtimoiy omil vazifasini bajarmoqda.

1.2. O`quvchilarni huquqiy tarbiyalashda pedagogik hamkorlik aloqalari

Mamlakatimizda huquq tarbiyasiga davlat siyosati darajasida katta ahamiyat berilayotgani beziz emas. Mamlakat fuqarolari qanchalik darajada huquqini bilsalar va shunga amal qilib ish tutsalar jamiyat hayoti shunchalik yuksala boradi. Ayniqsa yoshlarimiz huquqiy tarbiya bilan mustahkam qurollanmog`i lozim. Chunki jamiyatning kelajagi, davlatimizning istiqboli, millatning g`ururi, xalqimizning iftixori yoshlardir. Huquq tarbiyasi sohasida qo`yilgan vazifalarni samarali hal etishda jamiyatning barcha kuchlari hamkorlikda harakat qilishi talab etiladi. Huquq tarbiyasi berishda o`z hissasini qo`shuvchi tomonlar ta`lim-tarbiya muassasalari, oila, mahalla, hokimiyat idoralari, huquqni muhofaza etish organlari faoliyatini muayyan tartibga keltirish, o`zaro rejalshtirish, kelishib ishslashgina yaxshi natija beradi. (21)

Shuning uchun hamkorlikning ichki bog`lanishlari, tartib qoidalarini belgilash, ish mazmunini ishlab chiqish lozim.

Birinchidan: huquqdan xabardor avlodni tarbiyalash sohasida tomonlar amalga oshiradigan tadbirlarni umumiy bir maqsad – jamiyatimiz, davlatimiz, millatimiz kelajagini mustahkam poydevorini yaratishga qaratilgan olamshumul vazifani hal etilishiga yo`naltirilgan intilish deb qarashlari zarur.

Ikkinchidan: o`quvchilarga huquqiy tarbiya berishda ta`lim shahobchalari, oila, mahalla, mehnat jamoalari, hokimiyat idoralari, huquq organlari amalda hal etadigan vazifalarni oldindan aniqlab olishlari, rivojlantirishlari zarur.

Uchinchidan: pedagogik hamkorlikning samarali natijalar berishi ko`p jihatdan ishtirok etuvchi tomonlarning o`zaro teng manfaatdorliginita`min-lanishiga ham bog`liq.

To`rtinchidan: hamkorlikda huquq tarbiyasini amalga oshirayotgan tomonlar mukammal dasturga ega bo`lishi kerak.

Beshnichidan: o`quvchilarga huquqiy tarbiya berishni ko`zda tutgan tomonlar ishini samarali natijalar berishi ular faoliyatini, xatti-harakatlarini moslashtiruvchi-yo`naltiruvchi va nazorat etuvchi jamoatchilik markazi bo`lishi albatta zarur.

Oila:

- farzandlarini yedirib, ichirib, kiyintirishdan tashqari, farzandlari faoliyati ustidan oqilona nazorat olib borish kerak.
- farzandlariga oilaviy huquq normalari haqida ma`lumot berib borishlari, bolaning oiladagi huquqlarini cheklab qo`ymasliklari hamda “chegara”dan chiqmasliklarini ham tushuntirib borishlari mumkin.
- farzandlarini bilim olishlari, shuningdek, huquqiy tarbiya sohasida ham qanday natijalarga erishayotganlarini tez-tez matabga borib, maktab jamoasi bilan, sinf rahbari bilan nazorat qilishi kerak.
- jamoat joylarida, o`rtoqlari ichida o`zini qanday tutishi bilan qiziqishlari hamda yo`l-yo`riq ko`rsatib berishlari shart.
- farzandlari olayotgan huquq tarbiyasi, bilimi qanday holda ekanligini bilish uchun ulardan vazifalarini so`rab, savol-javoblar qilib turishlari muhimdir.
- farzandlarini kelgusida qanday odam bo`lib yetishishlarini oldindan tasavvur qila olishlari, shunga qarab tarbiyaviy nazoratni kuchaytirishlari talab qilinadi.
- farzandlari kamolini ko`rish asosiy hayot mazmuni ekanini his etib borishlari zarur.

Maktab:

- o`quvchilarining huquqiy tarbiya olishlari uchun shart-sharoitlar yaratishi shart. Bunda huquqiy bilimlar beruvchi o`qituvchilar sifatiga ahamiyat berish;
- huquq organlari xodimlari bilan o`quvchilar uchrashuvlarini aniq tartibda tashkil etib turish;
- huquq tarbiyasiga oid aniq tadbirlar dasturi va muddatini ishlab chiqish;
- oila bilan o`qituvchilar jamoasining muntazam aloqasini ta`minlash;
- huquqbuzarlikka moyil o`quvchilar hulqini pedagogik kengashlarda, mahallalarda jamoatchilik kengashlari bilan birgalikda muhokama qilish va tadbir belgilash;

- huquq tarbiyasini mustahkamlashga yordam beradigan to`garaklar, kechalar, munozaralar, musobaqalar tashkil etish;
- ota-onalar majlislarini chaqirib turish, unda mahalla, huquq organlari vakillari ishtirokini ham ta`minlash, unda o`quvchilarning savodxonligini oshirishga qaratilgan mavzular ko`rib chiqilishini ta`minlash;
- o`quvchilar huquq tarbiyasiga oid mavzuda insholar, bayonlar yozishlarini, munozaralar, ko`ngilochar tadbirlarni belgilash, bunda eng yaxshi, mazmunli ishlar uchun mukofotlar tashkil etish, rag`batlantirish;
- huquq tarbiyasi yuzasidan sinovlar tashkil etish va hokazo.

Mahalla:

Oila bola uchun ko`z ochib ko`rgan dargoh bo`lsa, mahalla Vatan ichidagi Vatandir. Mahalla shunday muqaddas dargohki, unda insonlar bir-birlariga yelkadosh yashaydi, g`am-alamlarini, xursandchiliklarini birga baham ko`radi.

Bola tarbiyasida mahalla oilaga bosh-qoshdir. Mahalla hamkorlikda o`quvchilarga huquqiy tarbiya berish sohasida quyidagi tadbirlarni amalga oshirishi mumkin:

- avvalo har bir oilada tinchlik-totuvlik bo`lishiga harakat qiladi, oila a`zolarini huquq me`yorida harakat qilishini ta`minlaydi;
- mahallada huquq posbonlari bilan notinch oilalarda reydlar uyuştiradi va tashviqot-targ`ibot ishlarini olib boradi;
- bayramlarda, tarixiy kunlarda avlodlar uchrashuvini tashkil etadi, va keksalar hayot tajribasini namuna qilib yoyadi;
- huquq organlari vakillari bilan o`quvchilar uchrashuvlarini tashkil etadi, ularning suhbatlarini uyuştiradi;
- huquq mavzusida ko`rik tanlovlari: “Yoshlar mustaqil hayot ostonasida”, “Eng yaxshi o`quvchi”, “Oila-jamiyat tayanchi”, “Oila mustahkamligi kimga bog`liq”, “Na`munali oila va xonodon”, “Huquqingizni bilasizmi?”, “Huquq-shunoslar tayanchimiz” va hokazo.

Umuman olganda o`quvchilarga huquqiy tarbiya berishda kattalar o`zlari bu borada o`rnak- na`muna bo`lishlari zarurdir. (15)

II bob. KICHIK YOSHDAGI O`QUVCHILARDA HUQUQIY MADANIYAT ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI SHAKL, VOSITA VA VAZIFALARI.

2.1. Sinf va sinfdan tashqari mashg`ulotlarda kichik yoshdagи o`quvchilarda huquqiy madaniyat elementlarini shakllantirish

Boshlang`ich ta`limda o`qish darslari va uning tarbiyaviy ahamiyati. Savod o`rgatish davri tugaganidan so`ng o`qish darslari boshlanadi. O`qish darslari boshlang`ich sinf o`quvchilarini ma`naviyat olamiga olib kiradi, ularning ma`naviy-axloqiy rivojlanishiga, badiiy didi va dunyoqarashiga har tomonlama ta`sir ko`rsatadi natijada komil inson bo`lib shakllanishiga zamin yaratadi. Darsliklarda berilgan badiiy asar namunalari hayotning turli qirralari, uning tabiat va jamiyatga bo`lgan munosabatini aks ettiradi.O`qish darslari o`z mohiyati, maqsad va vazifalariga ko`ra boshlang`ich ta`lim tizimida alohida o`rin tutadi. Chunki bir maromda ifodali o`qishni o`rgatishga oid usullar yo`l-yo`riqlar bilan o`qish darslaridagina shug`ullaniladi. Shu bilan birga ularga bilim berish ham ko`zda tutiladi. Jumladan, o`qish darslarida ona tabiat, atrofimizni o`rab turgan olam, vatanimiz tarixi va bugungi qiyofasi, kattalar va bolalar hayoti, mehnat, istiqlol va milliy qadriyatlar, konstitutsiyani o`rganish kabi turli mavzular bo`yicha atroflicha tushuncha berilgan. Mazkur mavzuga oid matnlar o`quvchilarning aqliy, axloqiy, huquqiy va estetik kamolotga yetishishlariga zamin yaratadi.

O`quv dasturida o`qishning barcha bosqichlariga doir mavzular belgilab berilgan. Uning o`ziga xos xususiyati kundalik hayot bilan chambarchas bog`liqligidir. Tanlangan mavzular o`quvchilarga kundalik hayot va insoniy munosabatlar bo`yicha bilim va tarbiya berishni ta`minlaydi. Ular ichida mavsumiy tamoil asosida o`qish rejalahtirilgan, tabiat haqidagi mavzu alohida ajralib turadi. Maqsadimiz o`quvchilarning tabiatni asrash, qadrlash haqidagi tushunchalarni shakllantirish orqali ona zamin va Vatanga muhabbat tuyg`usini uyg`otishdir. “O`qish kitobi” darsligidagi materiallar sinfdan sinfga o`tgan sari mavzu jihatdan ham kengaya borgan.

Badiiy asarlar matni asosida ishslash jarayonida o`sha asarning janriy xususiyatlaridan tashqari, mavzusi ham, nazarda tutiladi.Masalan, tabiat tasviriga oid matnlar ustida ishslashda tabiat bag`riga sayohat uyushtirib, bolalar kuzatuvchanlikka o`rgatilsa, vatanparvarlikka oid asarlar tahlili vatanning dongdor kishilari bilan uchrashuvlar yoki mavzuga daxldor kinofilmlar namoyishi

vositasida amalga oshirilsa, dars unumdorligi yanada ortadi. O`qish darslarida berilgan mavzular `quvchilarga ta`lim-tarbiya berish bilan birga ularning og`zaki va yozma nutqini to`g`ri shakllantirishga yordam berishi, huquqiy madaniyatini ham tarbiyalashi lozim.

O`qituvchi uchun eng muhimi shundaki, bola dars davomida o`zlashtiradigan bilim, ko`nikma va malakalar hamda shakllanadigan his-tuyg`u kelajak hayotda zarur bo`lishini tushunib yetsin. Sinfda o`qish darslarining asosiy vazifalari quyidagilar:

1. O`quvchilarda yaxshi o`qish sifatlari: to`g`ri, tez, ongli, ifodali o`qish malakalarini shakllantirish.
2. Bolalarni kitobdan foydalanishga, undan kerakli bilimlarni olishga o`rgatish, kitobga muhabbat uyg`otish.
3. o`quvchini oddiy kitobxonidan chuqur mulohaza yurutuvchi, ijodkor kitobxon darajasiga ko`tarish.

1-sinfda o`qitilgan “Ajdodlarimiz – faxrimiz”, “Ilm – aql chirog`i”, “Bizning bahor”, “Kumush qish” kabi mavzular 2-4-sinflarda ham davom ettiriladi. Natijada o`quvchining oldingi bilimlari to`ldiriladi va boyitiladi.

Darslardagi har bir mavzu uchun tanlangan badiiy matnlarning janriy rang-barangligiga, poetik mukammalligiga o`quvchilarning bilim darjasasi va yosh xususiyatlariga mos kelishiga alohida e`tibor qaratiladi. Ijtimoiy-tarixiy mazmundagi mavzular Vatanimiz o`tmishi, xalqimiz hayoti, mardonavor kurashi, ulug` siymolar amalga oshirgan ishlar, tarixiy sanalar to`g`risida bilim beradi. Beruniy, Amir Temur, A.Navoiy, Bobur va boshqa ajdodlarimiz haqidagi matnlar shular jumlasidandir. Bu xildagi matnlar o`quvchilarni faqat o`tmishimiz bilan tanishtirib qolmasdan, Vatan oldidagi farzandlik burchi va ma`suliyatini anglashga ham yordam beradi. Ularga vatanga muhabbat tuyg`usi shu tariqa shakllanadi. Vatanimiz o`tmishi haqida hikoya qilgan satrlar bilan tanishish va ularni tahlil qilish jarayonida o`quvchilar o`tmish bilan bugungi kunni taqqoslash imkoniga ega bo`ladilar. Jamiyat taraqqiyoti xususida qisqacha bo`lsada, tushun-

cha hosil qiladilar. Bu borada ayniqsa, milliy istiqlol bilan bog`liq mavzudagi asarlar tahliliga alohida e`tibor berish zarur.

Bunda:

- 1) o`quvchilarning atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytirib va boyitish hamda ilmiy dunyoqarashini shakllantirish;
- 2) o`quvchilarni axloqiy, estetik jihatdan yetuk va mehnatga muhabbat ruhida tarbiyalash;
- 3) o`quvchilarning bog`lanishli nutqini va adabiy-estetik tafakkurini o`stirish;
- 4) o`quvchilarning hayolot olamini boyitish.

O`quv jarayonidagi asosiy bosqich, o`quvchilarni ongli va tez, ravon o`qishga o`rgatishdir. O`quvchi o`qishni bilmasa, fanlarni ham o`zlashtira olmaydi. O`quvchi ravon o`qiy olmasa, diktant ham yoza olmaydi. O`qiganinig ma`nosini tushunmasa masala va boshqa topshiriqlarni ham bajara olmaydi. Shuning uchun boshlang`ich sinflarda o`qish darsiga alohida e`tibor beriladi. Bolaning tez va ravon o`qishi uchun nima qilish kerak? Avvalo, o`qishning dastlabki kunlaridanoq, ota-onalar majlisi o`tkazish va o`qish jarayonining masuliyatlilagini ularga tushuntirish zarur. Ota-onalari o`z farzandining maktabga vaqtida qatnashi, ozodaligi, o`quv qurollari bilan ta`minlanishi, o`qituvchi topshiriqlarini o`z vaqtida bajarilishi uchun javobgardir. O`qituvchi o`quvchining o`qishga munosabatini qiziqtirish uchun ta`lim-tarbiyaning barcha usullaridan foydalanishi kerak. Ayniqsa bu borada rangli rasmlar, yirik harflarda yozilgan kitobchalardan foydalanishning natijasi yaxshi bo`ladi. O`quvchi bo`g`inlab o`qish malakasini hosil qilishi lozim. Bola bo`g`inni bo`g`inga qo`sib o`qisa, o`qishni o`rganadi, 2 va 3 harfli ochiq va yopiq bo`g`inlarni puxta o`rganishlari uchun har kuni bolalarni o`qitish lozim. Bola har kuni o`qimas ekan, tez va ravon o`qish malakasiga ega bo`la olmaydi. Bunday paytda ota-onalar bilan ham yaqin muloqotda bo`lish katta foyda beradi. Chunki darslardagi vazifani yaxshi o`qigan bilan boshqa matnlarni mutlaqo o`qiy olmasligi mumkin. Nimaga deganda ba`zi bolalar gaplarni va butun matnni yodlab olishadi. Bunday

paytda birinchidan bolaning o`zi, so`ngra ota-onasini, o`qituvchi ham bolani qo`shimcha manbalarni o`qib borishga o`rgatish maqsadga muvo- fiqdir. Bunda kartochkalar, rasmli kitoblardan foydalanish mumkin. Asta-sekin bolalarga qo`shimcha vazifalar berib boriladi. She`rlar, maqollar, tez aytishlar, kichik hajmdagi ertaklar xodisalardan na`munalarni o`qitib ko`riladi, yodlatiladi. Ayniqsa, o`qiganlarining mazmunini so`zlatib boladagi eslab qolishga bo`lgan intilishni oshiradi. Shundagina ongli o`qish malakasi hosil bo`ladi. Jismoniy tarbiya daqiqalaridan ham unumli foydalanish mumkin. She`rlar, qo`shiqlarni harakatlari bilan o`rgatish juda yaxshi samara beradi, bolaning nutqi rivojlanadi.

1-sinfda o`quv yilining boshida sinf kutubxonachisi va yordamchi saylash mumkin. Keyin sinf o`quvchilari ro`yxati yozib, osib qo`yiladi. Kitoblarga raqamlar yozilgan, tartib sonlar yopishtiriladi. O`quvchi familiyasining to`g`risiga kitob raqami yoziladi. Kitob almashtirilganda eski raqami yoziladi. Shu asosida sinfdan tashqari o`qish darslari ham yo`lga qo`yiladi. O`quvchilar o`qigan kitoblarining va muallifi nomini kundalik daftarning oxiriga yozib qo`yadilar.

Bu sinfdan tashqari o`qish darsida o`qilganlarini eslab qiyalmay qapirib berishlari uchun qulaydir. 2-sinfdan boshlab sinfdan tashqari o`qish darslarida o`qishga qiziqtirish maqsadida ularni turli mavzudagi kitobchalar tuzishga jalb qilinadi. Mavzular esa turlicha bo`ladi. Masalan: fasllar, texnikaga oid, she`rlar, ertaklar, maqollar, topishmoqlar, allalar, allomalar ijodiga doir (Navoiy, Amir Temur, Yassaviy) tuzilgan kitobchalar, zamonaviy shoir, yozuvchilar ijodiga mansub bo`lishi mumkin.

Ma`lumki, so`z-buyum, belgi, harakat va miqdorga nom bo`ladi. Ular atrofimizdagি narsa va hodisalar, harakat-holatning nomi sifatida yuzaga keladi. O`quvchilar mакtabga kelgan kundan boshlab, maxsus uslubiy vositalar yordamida lug`at boyliklarini orttirib boradilar. Buning uchun birinchi navbatda, bolani o`rab olgan muhit, tabiat, ijodiy va o`qish faoliyati, kattalar va tengdoshlari bilan bo`lgan munosabati asosiy manba hisoblanadi. Tabiat quchog`iga, turli qurilishlar, ishlab chiqarish korxonalariga uyushtirilgan sayohatlar vaqtida ular so`z, ibora, tasviriy ifoda, maqol, hikmatli so`zlarni o`rganadilar.

O`quvchilar lug`ati va nutqini boyitishga eng ishorali manbaa badiiy asarlar hisoblanadi. Bolalar adabiyot namunalari bilan tanishish jarayonida o`zbek tili lug`atining badiiy obrazlar vositasida o`zlashtiradilar. O`qish darslarining muvafiqiyatli, yaxshi tomonlaridan biri shuki, o`quvchilar lug`ati ma`lum mavzular bo`yicha ham boyiydi. Masalan: 1-sinf “O`qish kitobi”da (Muallif M.G`afarov) quyidagicha 7 ta mavzu berilgan: “Ilm–aql chirog`i”, ”Ajdodlarimiz – faxrimiz”, ”Mehnat mehnatning tagi rohat”, ”Bahor sevimli fasl”, ”Odob insonga husn”, ”Xalq og`zaki ijodi”, ”O`zbekiston – vatanim mening”. Ulardan “Ilm – aql chirog`i” bo`limida shu mavzuga doir saboq, bilim koni, shuur, kalom, dono, muqaddas, bilim bulog`i, sahifa, olim, oq beting, uquv-idrok, mash`al, qut, donishmand, hikmatli gap, bilimdon, o`qishning qadri so`z va iboralarni o`zlashtiradilar. Shu bo`limda ma`rifiy-axloqiy tushunchalarni ifodalovchi farz, burch, assalom, rahmat, kitob, muqaddas boylik baxtnoma, inson ulug`, go`dakning keksaligi, ezmalik, izzat-hurmat, landovur, xushyoqmas, tanbal, vaqt-g`animat kabi so`z va iboralar bilan tanishadilar. 2-sinf uchun sinfdan tashqari o`qishga mo`ljallangan “O`qishni sevamiz” (X.G`ulomova, U.Matchanova) kitobchasini o`qish va o`rganish, asar matnlarini tahlil qilish orqali ham Sangor, daha, maosh, hasad, qattiq muomala, nolimoq, pisanda qilmoq, o`n hissa, shoyi gazmollar, mato, huzurimga, navkar, yovuz, zulumkor, farmon, mushkul savdo kabi so`z va iboralar o`quvchilarning lug`at boyligiga aylantiriladi.

3-sinf “O`qish kitobi” oxirida alifbo tartibida so`z ma`nolarining izohli lug`ati berilishi ham xuddi shu maqsadga xizmat qiladi. Unda 56 ta so`zning lug`aviy ma`nosi izohlanadi. Natijada shu so`zlar ustida ishlaganda ham o`quvchilarning lug`ati 56 so`z hisobiga boyiydi. O`qish kitoblarida badiiy asarlar matni oxirida berilgan savol-topshiriqlarda ham so`z va iboralar, badiiy til vositalari izohiga o`rin berilishini ayni muddao deb hisoblaymiz.

O`qish darslarida so`z ma`nosini tushuntirish o`quvchilar lug`atini boyitadi, nutqini o`stiradi, o`qilayotgan matn mazmunini, voqealar sabab natija bog`lanishlarini o`zlashtirishni ta`minlaydi. So`z ma`nosini tushuntirish juda kam vaqt olishi va o`quvchining diqqatini darsning asosiy mavzusidan chalg`itmasligi kerak.

Buning uchun o`qituvchi har bir darsga tayyorlanish jarayonida ma`nosini tushuntirilishi lozim bo`lgan so`zlarni, uni tushuntirishning qulay usullarini va darsning qaysi o`rinda tushuntirishni belgilab olishi maqsadga muvofiqdir.

O`qish kitobidagi matnlarda birinchi marta uchragan, bolalar ma`nosini bilmaydigan ayrim so`zlar matnni o`qishdan oldin tushuntiriladi. Masalan, 3-sinf «O`qish kitobi»da “Elim deb, yurtim deb yashagan inson” matnidagi Movaraunnahr (ikki daryo oralig`i), qonunshunosh, yuzboshi, naql, madrasa, ulamolar, zahmdor, amirlar so`zlarini o`quvchilarining tushunishlari mushkul. Bu so`zlarning ma`nosini o`qituvchi oldin o`quvchilarining o`zlaridan so`rashi, keyin o`zi izohlashi zarur. Bu so`zlarni plakatlarga yozib sinfning bu chekkasiga ilib qo`yilsa, bolalar uni vaqtı-vaqtı bilan o`qib, ma`nosini esda saqlab qoladilar.

Masalan:

So`z ma`nosi izohi

Movaraunnahr – ikki daryo oralig`idagi mamlakat.

Yuzboshi – yuzta otliq askarga qo`mondonlik qiluvchi harbiy boshliq.

Qozi – shariat (diniy) qonunlar bo`yicha ish yurituvchi shaxs.

Ulamo – olim va olimlar.

Qonunshunos – qonunlar bilan shug`ullanuvchi kishi.

Madrasa – diniy oliy o`quv yurti.

Zahmdor – jarohat.

Amir – xonlik, podsholik unvoni.

Matnni o`qish jarayonida so`z ma`nosini tushuntirilmaydi. Agar shunga zarurat tug`ilsa, o`quvchilar diqqati matn mazmunidan chalg`imaydi, qisqa izoh berib o`tib ketiladi.

Ko`chma ma`noda ishlatiladigan so`zlar badiiy nutq iboralari matn o`qilganda keyin tushuntiriladi. Chunki ularning ma`nosi mazmunidan, kontekstdan yaxshi tushuniladi. Masallar o`qilganda, undagi allegorik ko`chma ma`noda ishlatilgan so`zlarni asarni o`qishdan oldin yoki o`qish jarayonida tushuntirib bo`lmaydi. Ko`rinadiki, o`quvchilarining o`qish darslari jarayonida o`rganilishi ko`zda tutilgan bilimlarni egallahshlarida, ularni amaliyotda qo`llashlarida tilning lug`at boy-

ligini o`zlashtirishlari, o`z mulklariga aylantirishlari mumkindir. O`zbek tili lug`atini egalash barcha o`quv predmetlari darslarida so`z ustidan ishlash orqali amalga oshiriladi.

Boshlang`ich ta`limda lug`at ishlashning umumiy yo`l-yo`riqlari, yo`nalishlari, manbalari haqida metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan bo`lsa-da, ularni hali qoniqarli ahvolda deb bo`lmaydi.

O`qish darslari amalda asosan o`qish malakalarini shakllantirish va asar mazmunini o`zlashtirishgagina xizmat qilmoqda. Sababi darsga tayyorlanish jarayonida badiiy asar matni ustida ishlashga ham e`tibor qaratilmoqda. Ko`p hollarda badiiy matn o`quvchining bilim saviyasini hisobga olgan holda o`rganib chiqilmaydi. Natijada bolalar adabiyotning poetik xususiyatlarini o`rganishga yo`naltirilishi lozim bo`lgan adabiy tahlil nomigagina yo`l-yo`lakay o`tkaziladi.

Holbuki o`quvchilar lug`atni boyitishning asosiy manbalaridan biri badiiy asarlar matnidir. Lug`at ustida ishlash maxsus dars turi emas. U barcha darslarda, asosan ona tili va o`qish darslarda darsliklar materiallarini o`rgatish bilan bog`liq holda olib boriladi.

Ona tili darslarida lug`at ustida ishlash o`quvchilar nutqini o`stirishga, savodxonligini oshirishga, ularning so`z boyligini kengaytirishga, nutq madaniyatini shakllantirishga qaratilganligi sababli maktablarda 1-sinfdan boshlanadi va butun o`quv jarayonida davom ettiriladi. Lug`at ustida ishlash ayni paytda o`qish darslarining ham asosiy vazifalaridan biri. Boshlang`ich sinflarda o`quvchilar ertak, hikoya, masal, she`r, dostonlardan parchalar o`qish orqali ularda ifoda-ifodalangan voqe-a-hodisalar, obrazlar bilan tanishadilar, o`qigan asarlariga baho berishni o`rganadilar, ularda asarning tili, uslubi, yozuvchi qo`llagan tasvir va ifoda vositalari haqida dastlabki adabiy tushunchalar shakllana boshlaydi.

O`quvchilar asar mazmunini o`zlashtirish bilan unda bayon etilgan asosiy fikrni aniqlab olishga, fikrlar o`rtasidagi bog`lanishni belgilashga o`rganadilar. Badiiy o`qishni o`rganib borishlari barobarida ularda o`zlarini o`rab turgan muhit, Vatan va uning tabiatni, kishilar mehnati haqida ham tasavvur hosil bo`ladi. O`qish darslari bolalarda badiiy asarlarni bir-biridan farqlay olish, yozuvchining

hayotiy voqealarni qanday badiiy vositalar yordamida aks ettirganini va qanday obrazlar yaratganini, aniqlay olish, mustaqil o`qish va asarni tahlil qilish malakasini hosil qiladi. Ular adabiy ma`lumotlarni o`zlashtirib borish bilan badiiy asarning mazmunini va g`oyasini anglab yetadilar.

O`quvchilar nutqini o`stirishda yuqoridagilar bilan bir qatorda, adabiy shakllantirish ham muhim o`rin tutadi. Ular adabiy tushunchalani o`rganish natijasida badiiy adabiyot san`tinng bir turi ekanligi, uning hayot bilan aloqasi haqidada ham bilib boradilar.

Asar tahlilida o`quvchilarning turmush saboqlaridan chiqargan hayotiy taassurotlari va asarni o`rganish natijasida ularda paydo bo`lgan zavq, albatta, hisobga olinadi. Adabiy tushunchalarni o`rganishning ichki kechinmalardan ajralib qolishi o`quvchilarning bilimga bo`lgan qiziqishini susaytiradi. Maktabda bolalar adabiyotini o`qtishga aniq ma`lumotlarga, badiiy asarni o`rganish natijasida o`quvchilarda tug`iladigan his-tuyg`ularga tayanib ish ko`riladi. Bu esa, o`quvchilarda asar muallifi, obraz, g`oya, adabiy tur, syujet kabi adabiy tushunchalarni elementlar tarzida shakllantirishga yordam beradi.

Boshlang`ich sinflarda asar tahlili jarayonida badiiy til vositali-sifatdosh, o`xshatish, jonlantirish va adabiy janrlar – ertak, hikoya, masal, she`r, doston, maqol, topishmoq bilan amaliy ravishda tanishtiriladi. Badiiy asarda g`oyaviy mazmun obrazlar orqali ifodalanadi va so`zlar yordamida yoritiladi. Asarning badiiy ifodaliligi yozuvchining undan qay darajada foydalanganligiga bog`liqdir.

Hayotdagি voqeа va hodisalar obrazli aks ettirishda badiiy til asosiy vosita bo`lib xizmat qiladi. Shuning uchun ham badiiy asar yuzasidan olib boriladigan kuzatish ishlari har bir obrazni, umuman, badiiy asar mazmunini ochishda katta ahamiyatga molikdir.

Boshlang`ich sinflarda badiiy asar tilini tahlil qilish orqali o`quvchilarda o`z ona tilida muhabbat hissi, badiiy asarni ongli o`qish ko`nikmasi o`stiriladi, asar g`oyasini chuqur idrok etishga zamin hozirlanadi, o`quvchilar nutqi rivojlantiriladi. Badiiy til vositalari ustida asar o`qib bo`lingachgina ishlanadi. Chunki ularning ma`nosi kontekstda, asar mazmunidan anglashilib turadi. Ayniqsa masal-

lar allegoriyasini ochishda ko`chma ma`noli so`zlardan ko`p foydalaniladi. Masal mazmunini to`liq anglash uchun ayrim so`zlarning ma`nosi asarni o`qishdan oldin bolalarga tushuntirib beriladi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, o`qish darslari turlari va ularning tuzilishi yuzasidan quyidagicha ish turlaridan foydalanish tavsiya etiladi:

- o`quvchilar fikrini va nutqini o`stirishda rivojlantiruvchi ta`lim usul-laridan foydalanish;
- o`qish malakalarini takomillashtirish qobiliyatini o`stirish;
- turli janrlarga xos bo`lgan badiiy asarlarni o`qish va ular ustida ishslash orqali voqelik haqidagi tasavvur va tushunchalarni kengaytirish;
- nutq tovushlari talaffuzidagi qiyinchiliklarni bartaraf etish;
- so`zni butunligicha o`qish malakalarini shakllantirish va to`la egallah;
- o`qish tezligini orttirish;
- mustaqil o`qiy olish;
- matndagi asosiy fikrni aniqlash;
- voqeа-hodisalarni so`z bilan tasvirlashga o`rgatish;
- nutqidagi so`zlardan o`rinli foydalanishga e`tibor berish;
- matn mazmunini mulohaza qila olish;
- asardagi badiiy-tasviriy xususiyatlar ustida ishslash;
- matnni qismlarga bo`lish va reja tuzish;
- o`quvchilarning adabiy talaffuz me`yorlariga rioya qilishlariga erishish;
- darsning 20-25 minutini o`quvchilarning ifodali o`qishiga ajratish;
- lug`at boyligini va nutq o`stirish masalalariga alohida e`tibor berish;
- har bir darsning muhim vazifasini belgilab olish;
- darsda o`quvchilar faoliyatini uyushtirish va darsning didaktik maqsadiga ko`ra turlarini belgilash ma`ruza va suhbat ko`rinishidagi mashg`ulotlar, sinfda mustaqil, yangi materialni o`rganish, bilim, malaka va ko`nikmalarni takomil-lashtirish, nazorat, aralash, takrorlash, tekshirish darslarini o`tkazish.

Ma`lumki har bir mavzuga ko`zda tutilgan ma`lumot mazmuni, ya`ni maqsadi belgilanadi. Bu maqsadlar:

- a) ta`limiy maqsad;
- b) tarbiyaviy maqsad;
- v) rivojlantiruvchi maqsad.

Mavzuni bayon qilish jarayonida shu maqsadlarni ro`yobga chiqarish zarur. Shu ma`noda huquq tarbiyasi berishni ham shu yo`nalishda olib borilsa, huquq tarbiyasi samaradorligi yaxshi bo`ladi. Boshlang`ich sinflarda har bir bola uchun barobar imkoniyatlar va sharoitlarni tahminlanganligi tufayli insonni o`qitish va tarbiyalashning umumiyligi tizimida (uzluksiz ta`lim tizimida) muhim ro`l o`ynaydi. Shu davrda bolaga singdiriladigan bilim va tarbiya tushunchalari inson shaxsini, dunyoqarashini shakllantirish, uni kamol toptirish darajasini belgilab beradi. Boshlang`ich sinfda o`zlashtirilgan huquqiy bilimlar bu sohadagi ko`nikma va malakalar hamda olingan tarbiya faqat yoshlarning maktabda yoki boshqa o`quv yurtida keyinchalik o`qitish va huquqiy tarbiyalashning asosini emas, balki yetuk insonning amaliy, ijtimoiy faoliyati sifatini, ahloqiy tomonlarini ham ko`rsatadi.

Hozirgi ta`lim tizimida boshlang`ich maktab uzluksiz ta`limning umumiyligi tizimida muhim qism, birinchi, dastlabki zveno hisoblanadi. Shuning uchun boshlang`ich sinflarda beriladigan huquqiy tarbiya juda mustahkam asosga qurilishi kerak bo`ladi.

“Fundament mustahkam bo`lsa, bino shuncha pishiq, chidamli bo`ladi” qoidasi asosida ish yuritish kerak.

“O`zbekiston Respublikasi mustaqillik davrida” mavzusi orqali quyidagicha huquqiy tarbiyani dastlabki tushunchalarini berish mumkin:

Mustaqillik xalqimizning ozodlik, xurriyat, erkinlik shabadasidan to`yib-to`yib nafas olish, o`zining haqiqiy erkin, insoniy baxti va istiqbolini yaratish imkoniyatiga ega bo`lishdir. Eng muhimi huquqlarimiz, erkinliklarimiz tiklandi. Erkin yashash, mehnat qilish, bilim olish, dam olish, o`z mehnatimizning rohatini ko`rish huquqiga ega bo`ldik.

Yurtimizda milliy urf-odatlarimiz, ananalarimiz, tariximiz, buyuk olim-larimizning merosi tiklandi. Bularni hech qo`rqmay bajarish, o`ragnish, to`l-dirish va ko`paytirish huquqiga ega bo`ldik.

“O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi matni. Bunda quyidagilarni gapirib berish mumkin. “Qonun oldida barcha barobar”, “Qonun barcha narsadan ustun”. Bu gaplar asosida Konstitutsiya bu baxt qomusi ekanligini tushuntiramiz. Kishining kishi tomonidan kamsitilishi, xo`rashi, zo`ravonlik qilishga barham beriladi. Qonun yo`li bilan barcha O`zbekiston fuqarolarini huquqlari teng qilib belgilandi. So`z erkinligi, matbuot erkinligi, bilim olish erkinligi, mehnat qilish, istalganda dam olish huquqlari qonun yo`li bilan himoyalananadigan bo`ldi.

“Davlat fuqarosi” mavzusida juda muhim huquq tarbiyasini singdirish mumkin. Masalan: Mustaqil O`zbekiston fuqarosi bo`lish bilan fahrlanishi, eng muhimi go`zal diyor bo`lgan, serquyosh O`zbekstonning fuqarosi degan nomni tasdiqlovchi fuqaro asportiga ega bo`lishdek sharafga muyassar bo`lish tuyg`ulari o`quvchi ongiga etkaziladi. O`quvchining o`z huquq va mashuliyatlari tushuntirib beriladi.

“Bizning huquqlarimiz va burchlarimiz”, ”Yashash huquqi” mavzusida ham olam-olam huquqqa oid tushunchalar berish mumkin. Bunda O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasingning 13-moddasi izohlab beriladi: “O`zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy printsiplarga asoslanadi, ularga ko`ra inson, uning hayoti, erkinligi, shahni, qadr-qimmati va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi”

Mavzular asosida:

- a) bilim olish huquqi;
- b) davolanish huquqi;
- v) yashash huquqi;
- g) dam olish huquqi haqida tarbiya beriladi.

“Boshqalar huquqlarini hurmat qilish va tabiatni asrash burchi”

Bu mavzuda huquq tarbiyasi ahloq tarbiyasi bilan bog`langan holda beriladi. O`quvchilarga ahloq-odob haqida tushuncha berilib, bu huquq tarbiya

bilan bog`lanadi. O`z huquqini yaxshi bilgan o`quvchi jamiyatga, o`rtoqlariga, oilaga, mehnatga bo`lgan munosabatida o`zining yaxshi hulqi bilan ajralib turadi. Mehr-oqibat,sadoqat,samimiylilik, izzat-hurmat, andishalik, vafo-muhabbat, halollik, odamiylik, do`stlik singari yaxshi fazilatlar huquqni yaxshi tushunganlarda namoyon bo`lishini o`quvchilarga etkazish kerak. “Fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga rioya etishga, boshqa shaxslarni huquqlari, erkinliklari, shahni va qadr-qimmatini hurmat qilishga majburdirlar”.

Bu mavzuda burch haqida ham tushuncha beriladi. Shuningdek, o`qituvchi, konstitutsiyaning 50-moddaisdagi “Fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyojkorona munosabatda bo`lishga majburdirlar” so`zlarini izohlab berishlari kerak.

4-sinfda ham har bir mavzu orqali huquq tarbiyasi beriladi.

“Bizning Vatan - O`zbekiston”.

O`quvchilarga bizning kindik qonimiz to`kilgan joy O`zbekiston ekanligi, u ona atan deb ham atalishi, onaga taqqoslash sabalari, ya`ni ona inson uchun eng yaqin, sevimli, o`htabar zot ekanligini tushuntirib, Vatan ham shunday biz uchun azizligini izohlab eramiz. 1991 yil 31 vgust kuni O`zbekiston Respublikasi mustaqil deb ehlon qilindi. Mustaqillik eng birinchi navbatda huquqlarimizni tiklab berdi. Keyingi “Konstitutsiya – davlatimiz asosiy qonuni” mavzusida bizning barcha faoliyatimiz qonunlar yo`li bilan tartibga solinganligi, ayniqsa, huquqlarimiz, erkinliklarimiz hamda burchlarimiz nimalardan iborat ekani, uning mehyorlari, eng muhimi davlat toomnidan himoya qilinishi o`quvchilar qalbiga etkaziladi.

Mavzu: “Barcha fuqarolar nohaqliklardan himoyalanish huquqiga ega”.

Ayniqsa shu mavzuda o`quvchilar jamiyat ichida yashashini, jamiyatda insmon shahnini poymol qiluvchilar ham bor ekanligini, shuning uchun mashuliyat degan burch ham borligini bilishi shart. Shuningdek boshqa predmetlardan dars berish jarayonida ham huquqiy tarbiya berib borish mumkin.

Tabiat ko`proq kuzatuvchanlikka o`rgatadi, bilimlarni, tarbiyani o`zidan axtarib mustahkamlashga o`rgatadi. Eng muhimi tabiatni asrab-avaylash, undan oqilona foydalanish, ekologik tarbiya elementlari singdiriladi. Konstitutsiyaning

50-moddasida aytilganidek, fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo`lishga majburdirlar. Tabiatni buzuvchilar, bulg`ovchilardan himoya qilish huquqi fuqarolarning majburiy vazifasidir. O`quvchilar tabiatga ekskursiyalar uyushtiradilar, bunday sharotida o`z o`lkasiga mehr-muhabbati oshadi. Shu bilan birga o`qituvchi har bir mavzuda tabiatni asrash, undagi hayvonlarni, o`simliklarni yanada ko`paytirish fuqarolik burch va mashuliyati ekanligini o`quvchi ongiga etkazib borishi kerak. Tabiat bilan munosabatda bo`lganda o`z huquqini suistehmol qilmasin.

Matematika – aniqlikka, jiddiy mantiqiy fikrlashga, hisob-kitob ishlarini o`rganishga, misol va masalalarni echish orqali ichki zavqlanish nafosat tarbiyasini o`zlashtirish, tejamkorlik, tadbirkorlik, ishbilarmonlik xislatlarini egallash orqali huquqiy tushunchalarga, huquqiy tarbiyaga tayanuvchi mutaxassis bo`lishiga yordam beradi.

Ona tili - darslarida gap tuzilar ekan, har bir tuzilgan gap huquqiy tarbiyaga bog`lanishi mumkin. Masalan: “O`zbekiston Konstitutsiyasiga muvofiq men bilim olish huquqiga egaman” yoki “O`zbekistonda har bir fuqaro baxtli bo`lish huquqiga ega” va hokazo. Bunday gaplar albatta tarbiyaviy tahlil qilinadi. Darslikka kiritilgan kichik-kichik hikoyalar va badiiy asalardan olingan kichik ma`lumotlar o`rganilganda albatta huquqiy tarbiya nuqtai nazaridan xulosalar chiqarish orqali huquqiy tarbiya beriladi.

Gap tuzish, matn tuzish, misol keltirishda tarbiyaviy maqsad ko`zda tutiladi va shunga e`tibor berish kerak. Masalan: “Mustaqil O`zbekiston mening Vatanim” bu gapni tahlil qilish orqali O`zbekistonda yashovchi fuqarolar endi mustaqil haq-huquqlarini qo`lga kiritganliklari, endilikda O`zbekistonni yanada gullab yashnashi uchun qilinadigan barcha tadbirlarda qatnashish va fikr bildirish huquqiga to`la ega bo`lganliklari haqidagi so`zlab berish mumkin.

Sinfda o`qish (132 soat ajratilgan)

- a) Istiqlolim – istiqbolim (6 s);
- b) O`zbekiston vatanim manim (8 s)
- v) Ma`naviyat qalb quyoshi (11s);

g) Ajododlarimiz – faxrimiz (8 s) kabi bo`limlarning har biri asosida o`quvchilarga istalgancha ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ma`naviy-madaniy huquqlar, fuqarolarning mas`uliyati, burchlari haqida tarbiyaviy ta`sir ko`rsatish va yurtga, elga, Vatanga sodiqlik tuyg`ularini tarbiyalash mumkin.

O`qish mashg`ulotlari orqali o`quvchilar kichik-kichik hikoyalar hamda bayon, insholar yozish mumkin. Mavzular vatan haqida, Mustaqillik, Konstitutsiya moddalari yuzasidan bo`lishi mumkin. Masalan: “Siz huquqingizni bilasizmi?”, “Mustaqillik sharoitida fuqarolarning huquqlari va burchlari”, “Men O`zbekistonning fuqarosiman” mavzular mazmuni huquq tarbiyasiga bag`ishlangan bo`lishi mumkin.

Musiqa savodi: O`quvchi musiqa san`atining biror turi bilan shug`ullanar ekan:

- a) unda poklikka, tozalikka intilish ruhiyati paydo bo`ladi;
- b) bekorchilikka barham beriladi, shu orqali nojo`ya xati-harakatlarga odatlanishning oldi olinadi;
- v) insonlarga, tabiatga nisbatan mehr-muhabbat uyg`onadi, qalbida hayotga, go`zal yashashga ishitiyoq uyg`onadi;
- g) eng muhimi milliy va ma`naviy musiqiy merosimizni o`rganish va uni boyitish kabi xayrli ishni bajaradi. Bularning asosida ham O`zbekistonda san`atga berilayotgan e`tibor va musiqaga qiziquvchi, iste`dodi bor yosh-larning qaysi janrda faoliyat ko`rsatish huquqiga ega bo`lishlari yotadi.

O`quvchilarga sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarda huquqiy tarbiya berish yo`llari. Boshlang`ich sinflarda dars va ta`lim jarayonidan tashqari, maktabdan tashqari o`quv tarbiyaviy tadbirlarda ham o`quvchilarga huquqiy tarbiya berish yanada mustahkamlanib boriladi. Umuman maktabdan, sinfdan tashqari tashkil etiladigan tadbirlarning maqsadi agar mavzusi huquq tarbiyasini ko`zda tutsa, o`quvchilarning huquqiy bilimlarini chuqurlashtirish hamda o`quvchilarni huquqiy me`yorlarga bo`ysungan holda xatti-harakat qilishga o`rgatish. Agar bu ishlar yaxshi yo`lga qo`yilsa, o`quvchilarning darsda olgan huquq haqidagi bilimlari chuqurlashadi. O`zlarida huqu-

huquqiy mavzularagi tarbiyaviy mashg`ulotga qiziqishi ortadi, o`quvchilarning bo`sh vaqtlarini ongli ravishda huquq mavzusiga burishga imkon beradi, ularning bu sohadagi faolligini oshirishga hamda bu yo`nalishda mustaqil ishlar bajarishga imkon beradi. O`quvchilar huquqiy tarbiya olishi natijasida o`zlarining ma`lum chegarada olib yurishlarni tushunib yetadilar. Eng muhimi chin insoniy sifatlarni o`zlarida shakllantira boshlaydi. O`zlarini huquqbuzarlikdan, zararli ta`sirlardan, turli salbiy xatti-harakatlarga moyililkdan saqlaydi. Sinfdan va mакtabdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarga quyidagi tadbirlarni kiritish mumkin.

1. Huquqqa oid tarbiyaviy suhbatlar.

- a) Huquq olamidagi yangliklar
- b) Huquqingizni siz qanday tushunasiz ?
- v) Huquq tarbiyasi – ahloqiy yetuklikdan nishonadir.
- g) Huquq va burch O`zbekiston fuqarolarining yashash tarzi namunasidir.
- d) Huquqqa rioya qilgan baxtga erishadi.

2. Ijtimoiy-iqtisodiy tadbirlarda huquq va burch me`yori da ishtirok etish:

- a) obodonlashtirish, tozalik oyligida o`yin va sport maydonchalarini jihozlashda, tartibga keltirishda qatnashish;
- b) ijtimoiy foydali mehnatda ishtirok etish;
- v) tarbiya maskanlari, maktab jihozlarini ta`mirlashda qatnashish.

3. To`garaklarda ishtirok etish.

- a) “Konstitutsiyamizni o`rganamiz”.
- b) “Milliy istiqlol g`oyalari O`zbekiston taraqqiyoti dasturidir”.
- v) “Demokratik jamiyat qurish”.

4. Uchrashuvlar.

- a) Sud, prokuratura, qonun chiqaruvchi organ xodimlari bilan huquq mavzusida uchrashuvlar.
- b) Huquq organlarida huquqshunos bo`lib ishlagan adliyaning fidoiy fahriylari bilan uchrashuv.
- v) Huquq-ahloq normalariga to`la rioya qilib hayot kechirgan hamda el-yurtda katta hurmatga erishgan kishilra bilan o`quvchilar uchrashuvi.

g) Huquq-adliya o`quv yurtlari talabalari bilan uchrashuv va suhbatlar.

5. Ekskursiyalar.

a) Ma`naviyat-mahrifat markazlari, madaniyat uylariga ekskursiyalar uyushtirish.

b) Muzeylar, qadamjolar, madaniy yodgorliklarga ekskursiya.

v) Huquq, soliq mahkamasi, muassasalarga ekskursiya.

6. Yosh kitobxonlar, huquqshunoslar anjumanlarini tashkil etish, unda huquqqa oid asarlarni muhokama qilish.

7. Tematik, fan kechalari:

a) huquq tarbiyasining ma`lum mavzulari yuzasidan kechalar;

b) “Huquq va burch” mavzusida kecha.

8. Musobaqalar:

a) sport musabaqlari;

b) huquq mavzusida musobaqalar;

v) viktorinalar;

g) quvnoq startlar musabaqasi.

9. Ko`rik konkurslar:

a) huquq temasidagi yozma ishlar tanlovi;

b) huquqshunoslar faoliyatini aks ettirgan foto suratlar tanlovai;

v) o`quvchilarning huquq sohalari va Konstitutsiya moddalariga taalluqli ishlangan ishlar.

10. Xalqimizining tarixiy namoyondalari, istiqlol uchun kurashchilarini (Amir Temur, Fayzullo Xo`jaev, Akmal Ikromov, Sharof Rashidov kabi shaxslar) hayotini o`rganish.

Ayniqsa Amir Temurning mamlakatni boshqarish tizimi bilan, shuningdek, “Temur tuzuklari” nomli huquqiy asari bilan o`quvchilarni tanishtirish ularni huquqiy tarbiyasiga yordam beradi.

Yuqoridagilardan tashqari maktabdan tashqari ta`lim tarbiya muassasalarida ham o`quvchilarni huquqiy tarbiyadan xabardor qilish mumkin.

Bu ta`lim-tarbiya shahobchallari:

1. Madaniyat uylari.
2. Muzika maktablari.
3. Sport maktablari.
4. Yosh texniklar uylari.
5. Yosh naturalistlar markazi.
6. O`quvchilarning yozgi dam olish maskanlari.
7. O`quvchilar madaniy saroylar va boshqalar.

2.2. Tajriba-sinov ishlari, natijalar

Biz quyida “Huquqingizni bilasizmi?” mavzusidagi tarbiyaviy soatni tashkillashtirish shakli bilan qisqacha mazmunini keltiramiz:

Doskada “Huquqingizni bilasizmi?” mavzusi yozilgan, xona gullar, mavzuga oid rasmlar bilan bezatilgan. Mamlakatimizning madhiyasi, gerbi, bayrog`i

tushirilgan plakatlar, mashhur huquqshunoslarning rasmlari osib qo`yilgan. Doskaga qonun, huquq, adliya, mas`uliyat, javobgarlik, erkinlik, burch kabi terminlar yozib qo`yilgan. O`z navbatida mavzu rejasi ham doskada o`z aksini topgan, u quyidagi tartibda:

1. O`zbekiston Konstitutsiyasi inson huquqlari himoyachisi.
2. Huquq va huquqning turlari.
3. Huquqqa amal qilishni fuqaro hayotidagi ahamiyati.
4. Bizning huquqlarimiz va burchlarimiz.

Tarbiyaviy tadbiriga huquqshunoslar ham taklif etiladi.

I. Kirish.

Boshlovchi yuqori sinf o`quvchisi yoki sinf rahbari bugungi mavzuning tanlanishi, zarurati, tarbiyaviy ahamiyati haqida gapiradi.

II. Asosiy qism.

1. Vatanhaqidagi, mustaqillik haqidagi, konstitutsiyamiz haqidagi she`rlardan biri o`qiladi.
2. Qatnashuvchilardan biri (yuqori sinf o`quvchisi) fuqarolarning huquqlari haqida ma`ruza (10 minut) qilib beriladi.
3. Vatan, xalq, yurt haqida qo`shiq va she`r ijro etiladi.
4. Qatnashuvchi huquqshunoslardan biri o`quvchilar huquqiy bilimlarni egallashi zaruriyati, tarbiyaviy ahamiyati haqida so`zlab beradi.
5. Savol- javoblar, Viktorina.

III. Yakuniy qism.

Sinf rahbari huquqiy tarbiyani ahamiyati borligini ta`kidlab, mavzuni xulosalaydi. Qatnashuvchilarga minnatdorchilik bildiradi.

“Baxtimiz qomusi” (4-sinflar uchun)

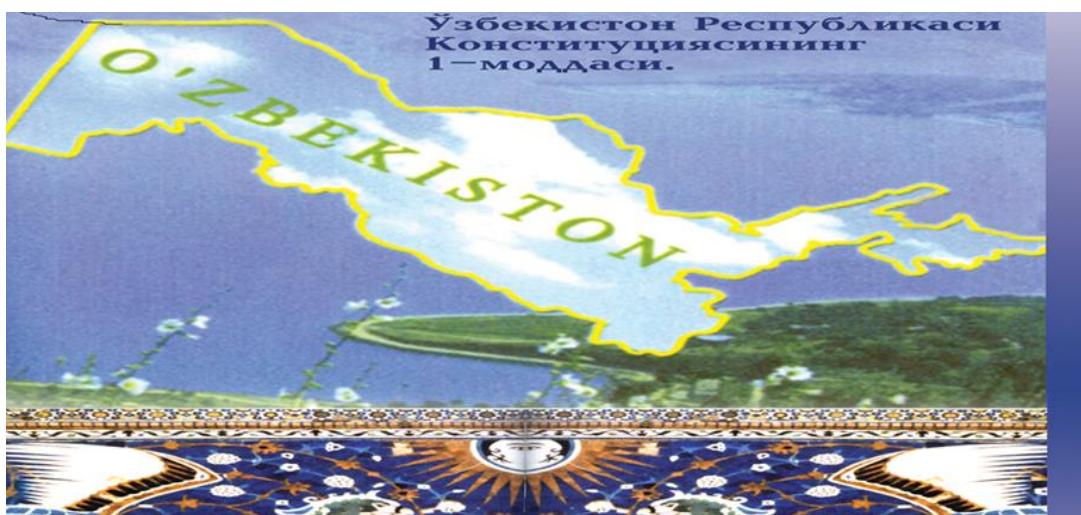
Darsning maqsadlari:

a) Ta`limiy: O`quvchilarga O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi haqida tushuncha berish.

b) Tarbiyaviy: Bolalarni o`z huquq va burchlarini bilish, ularga amal qilishga o`rgatish.

d) Rivojlantiruvchi: Dars jarayonida mavzuga oid tarbiyaviy, ta`limiy, mustaqil fikrlarni o`stirish va erkin bayon etishga o`rgatish.

Dars o`tish metodi va usullari: Kichik guruhlarda ishslash, “Aqliy hujum”, tarmoqlash, bahs-munozara, savol-javob, sahna ko`rinishi, krossvord, “Qadamma-qadam”

Dars jihizi: O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiya kitobi, mavzuga oid rangli plakatlar, Konstitutsiya moddalari aks etgan rasmlar, matnlar.

Texnik jihozlar: DVD, televizor.

Darsning tashkiliy qismi:

Darsning shiori: “Hayot sabog`i – aql chirog`i”

O`quvchilarning darsga tayyorgarligi tekshiriladi va ular bilan qisqa savol-javob uysushtiriladi.

O`qituvchi: - Bolalar, bugungi darsimizda “Kumush qish” bo`limi yuzasidan olgan bilimlarimizni mustahkamlaymiz.

Diskdan “Qor” qo`shig`i eshttiriladi va faslga doir savollar beriladi.

- Havo harorati pasayib, qor yog`ishi qaysi faslda kuzatiladi?
- Bu faslning boshqalarga o`xshamagan xususiyati nimada?
- Dekabrning boshida biz qaysi bayramni nishonlaymiz?
- Oppoqina dasturxon,

Yer yuzini qoplagan, topishmog`ining javobini toping-chi?

Savol-javob tugagach, qish fasliga klaster orqali ta`rif beriladi. O`quvchilar javobi ekshiriladi. Qishga xos xususiyatarni tarmoqlash usuli orqali yana davom ettirish mumkin.

Endi “Kumush qish” bo`limiga sayr qilsak. Sayrimizni besh guruhga bo`lingan holda boshlaymiz. Marhamat, guruhlar o`zlarini tanishtirsinlar.

1-“Istiqlol” guruhi:

Shiori: “O`tmishni asrasak, kelajagimiz buyuk bo`ladi”.

2-“Yoshlar” guruhi:

“Sog`lom yurt – sog`lom kelajak”

3-“Do`slik” guruhi:

“Shu aziz tuproq – barchamizniki”

4-“Kamolot” guruhi:

“Ustoz o`giti – kamolot kaliti”

5-“Zukkolar” guruhi:

Izlanishni qo`ymaymiz bir dam,

Shiorimiz – doim tadqiqot.

Toza bo`lsin, musaffo bo`lsin,

Yer-u osmon, butun koinot.

1-topshiriq. Savollarga javob bering

1-guruhga.

1. “Qish to`zg`itar momiq par” she`rining muallifi kim?

2. Uning ijodi haqida so`lzang.

3. She`rni yoddan aytib bering.

4. Qorga qaysi misralarda buyruq berilyati?

5. Tabiat manzarasi qanday tasvirlangan.

2-guruhga.

1. She`rni qisqacha mazmunini so`zlang.

2. Birinchi kelgan xaridorni kutib olish o`rni ifodalangan misralar qaysi?

3. Yoz mudrab, uyg`onish sababi ifodalangan o`rinni toping.

4. Kuz hislati qaysi satrlarda ochib berilgan?

5. Qishni boshqa fasllardan alamzadalagi ifodalangan misralarni ovoz chiqarib o`qing.

3-guruhga.

“Qor odamning sovg`asi” matni asosida sahna ko`rinishi tayyorlash.

4-guruhga.

1. ‘Qish’ she`rini ifodali o`qib bering.

2. Qish ob-havosi haqida bayon qilingan misrani topib o`qing.

3. Kiyik yurgan so`qmoqlar nimaga o`xshatiladi?

4. Shamolning harakatlari berilgan satrlarni izohlang.

5. She`rni ifodali yod aytib bering.

5-guruhga

1. “Qor” haqidagi afsonani bilasizmi?

2. Afsoada qanday voqeа hikoya qilinadi?

3. Bu faslga doir qanday she`r va hikoyalar o`qigansiz?

4. Qish sizga nimasi bilan yoqadi?

5. Qish faslida qanday bayramlar bor?

‘Kumush qish’ bo`limiga kiruvchi mavzular klaster usulida yoritiladi.

O`quvchilar “Konstitutsiya qachon qabul qilingan?” savoliga javob beradilar va quyidagi rebusni yechadilar:

A X L Q

A O Q B Y R

R A A N P T A V R A V

T U P E D T A

T I T S N O K I S T U Y

Savollar:

1. Ma`lum bir davlatda yashovchi aholi.
2. Ramzlarimizdan biri.
3. Vatanga sodiq inson.
4. Saylovchilar tomonidan ko`rsatilgan nomzod.
5. Inson huquqlari to`la aks etgan hujjat.

Mustahkamlash: O`quvchilar bilan konstitutsion huquqlar borasida qisqacha savol-javob o`tkaziladi.

a) Qonun nima?

b) Huquq nima?

s) Siz o`qishni tugatib, yozgi oromgohda dam olasiz. Konstitutsiyada bu jihatlarga o`rin berilganmi?

d) Biz mакtabga, oliygohga, kollejga boramiz. Nima uchun? Bizning bu boradagi huquqimiz?

i) Ota-onamiz ishlashadi. Ular qanday huquqlarga egalar?

-Konstitutsiya bizning bosh qonunimiz.U 6 bo`lim 26 bob 128 moddadan ibora.

-Har bir inson mehnat qilish huquqiga ega.

-Har bir inson davolanish huquqiga ega.

-Har bir inson bilim olish huquqiga ega.

-Har bir inson dam olish huquqiga ega

1-topshiriq: Matnni ifodali o`qish.

2-topshiriq: Siz Konstitutsiya moddalarini qaysilarini bilasiz?

3-topshiriq: Sahnaga har bir guruhdan bittadan o`quvchi chiqadi. Ular konvertdagi Konstitutsiyamizga oid savollarga moddalarni ko`rsatgan holda javob beradilar.

1) Barcha fuqarolar Konstitutsiyada belgilab qo`yilgan burchlarni bajaradilar.

2) Fuqarolar atrof- tabiiy muhitiga ehtiyojkorona munosabatda bo`lishga majburdirlar.

3) Har bir inson malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqiga ega.

4) O`zbekiston Respublikasining Prezidenti O`zbekiston Respublikasida davlat va ijro hokimiyat boshlig`idir.

5) O`zbekiston Respublikasi o`z xavfsizligini ta`minlash uchun yetarli darajada qurolli kuchlarga ega.

4-topshiriq:

Sardorlar bellashadi. “Qadamma-qadam”.

Test topshiriqlari.

1. Tabiatni muhofaza qilish Konstitutsiyaning qaysi moddasida ko`rsatilgan?
  - a) 45-modda;
  - b) 75-modda;
  - c) 50 -modda.
2. Ilm – aql chirog`i.
  - a) Maqol;
  - b) Hadis;
  - c) Topishmoq.
3. “Qor odamning sovg`asi” hikoyasining muallifi kim?
  - a) Tursunboy Adashboyev;
  - b) Oqiljon Husanov;
  - c) Mirzakarim Osim.
4. “Endi bundon buyon mana shu og`aynilaringdan ajralmagin” gapi qaysi asardan olingan?
  - a) Shukur Sa`dulla, “Laqma it”;
  - b) Aziz Abdurazzoq “Baqa bilan Taqa”;
  - c) ”Ziyrak uch yigit” ertagi.
5. Topishmoqni javobini toping.

Suvda cho`kmas,

Ichi po`kmas.

O`tda suvdir,

Suvda “quv”dir.

- a) muz;
- b) qor;
- c) do`l.

Lug`at bilan ishslash.

Qomus - qonunlar majmuasi.

Maqbul – ma`qul, to`g`ri keladi.

Xalqchil – xalq manfaati uchun.

Muhofaza – himoya qilish.

Javoblarga qarab faol o`quvchilar baholab boriladi, ekspert guruhlari yig`ilgan ballarni e`lon qiladi va g`olib guruh rag`batlantiriladi.

Darsni yakunlash. Uyga vazifa qilib “O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi” matnini o`qish va so`zlab berish, ayrim boblarini yod olish topshirig`i beriladi.

Mavzu: “O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi”.

Dars maqsadi: Ta`lmiy: O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi haqida puxta bilim berish.

Tarbiyaviy :o`quvchilarni mustaqil fikrlashga o`rgatish, ularning og`zaki nutqini o`stirish, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash.

Rivojlantiruvchi: Konstitutsiyada belgilab qo`yilgan huquq va burchlarimizni hayotda qo`llashga o`rgatish.

Dars jihizi: 1) Davlat ramzlari. 2) O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi kitobi. 3) „Tabiat manzarasi” nomli rasm. 4) “O`zbekiston” kitobi. 5) Rebus.

6) Krossvord.

Darsning borishi:

Salomlashuv. Yangi mavzu o`tishdan oldin „Maktab qabuli” - mavzusiga oid sahna ko`rinishi namoyish etiladi.

Sahnaning bir tomoni maktab ma`muriyati kabi jihozlangan. Xonaga ona-bola kirib keladi.

O`qituvchiga salom berishadi.

Ona: - Assolomu alaykum! Mumkinmi?

Ustoz: - Vaalaykum assalom, keling xizmat.

Ona: - Qizim 7 yoshga to`lganligi sababli maktabga qabul qilasizmi?

Ustoz ”Albatta, qabul qilamiz. Axir O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 41-moddasida shunday yozilgan: “Har kim bilim olish huquqiga ega. Bepul

umumiy ta'lim olish davlat tomonidan kafolatlanadi". Ertaga mana bu qog'ozda yozilgan barcha kerakli ma'lumotlarni olib kelishingiz mumkin.

Ona: - Rahmat sizga. Xayr.

O'qituvchi "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi" haqida qisqacha to'xtaladi:

Inson – koinot gultojidir.U nafaqat tabiatning, balki jamiyatning ham mevasidir. Biz hamisha yaxshi yashashga, farovonlikka intilamiz. Lekin barcha orzu-umidlarimiz, rejalarini amlga oshirish, farzandlarimizning orzu-havaslarini ko'rish tinchlik deb atalmish buyuk ne'mat bilan bog'liq. Xudoga shukur, zaminimiz tinch, uni biz bir tan-u bir jon bo`lib himoya qilishimiz shart. Mana, alqimizning asriy orzusi bo`lmish – mustaqillikka erishganimizga ham 20 yildan oshdi. Biz "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot qurish"ni pirovard maqsadimiz deb bilmoqdamiz. Ana shu farovon hayot tarzimiz muhtaram Prezidentimiz boshchiligidagi ishlab chiqilgan baxt qomusimiz – O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida o'z aksini topgan, bandma-band, moddama-modda barcha haq-huquqlarimiz aniq, ravon belgilab qo'yilgan.

So`ng o`quvchilarini 5 guruuhga bo`lib nomlaydi.

1) Adolat 2) Haqiqat 3) To`g`rilik 4) Halollik 5) Birdamlik.

O`quvchilar qaysi guruh nomi yozilgan kartochkani olgan bo`lsa, o`sha stolga borib o`tiradilar.

Sinf shiori aytiladi:

- "Vatan bizning belanchagimiz,
- Biz – Vatanning kelajagimiz".
- Vatan, deganda nimani tushunasiz?

O`quvchi: - Tug'ilgan, o'sgan joyim. Kindik qonim to`kilgan makon. Uyim, mahallam, ota-onam, mакtabim – Vatan.

Klaster tuziladi. 5 ta guruhgaga 5 ta so`z beriladi. Mustaqil fikrlab yozadilar.

5 ta guruhga 5 ta turli rasmlar tarqatiladi. Ular maslahatlashib, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining shu rasmlarga mos kelgan moddalari haqida tushuncha beradilar.

1-guruh o'quvchilari bayroq, tamg'a tasvirlangan rasmni ko`rsatib, Konstitutsiyaning 5-moddasini aytadilar: "O'zbekiston Respublikasi qonun bilan tasdiqlangan o'z davlat ramzlari – bayrog'i, gerbi va madhiyasiga ega".

2-guruh bolalari esa tabiat manzarasini ko`rsatib, Konstitutsiyaning 50-moddasini aytadilar: "Fuqarolar atrof, tabiiy muhitga ehtiyojkorona munosabatda bo`lishga majburdirlar".

3-guruh esa tibbiyot qutisini va shifokor hamda shifoxona rasmlarini ko`rsatib, Konstitutsiyaning 40-moddasini aytadilar:

Krossvord

- 1.Mo`tabar zot.
- 2.Tug`ilgan joy
- 3.Otangdek ulug`

4-guruhdagilar ‘Ona tilim – jonu dilim” she’rini yod o`qib, Konstitutsiyaning 4-moddasini aytadilar. “O`zbekiston Respublikasining davlat tili – o`zbek tilidir. O`zbekiston Respublikasi o`z hududida istiqomat qiladigan barcha millat va elatlarning tillari, urf–odatlari va an`analari hurmat qilinishini ta`minlaydi, ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi”.

5-guruh o`quvchilari ona-bola rasmi tasvirlangan suratni ko`rsatib, O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 65-moddasini aytadilar .

Har bir o`quvchiga ”Mustaqillik solnomasi” deb ataluvchi blits so`rov varaqasi tarqatiladi. O`quvchilar mustaqil ravishda strelkalar orqali bayram nomlarini nishonlanuvchi sanalari bilan birlashtiradilar.

BLITS SO`ROV

O`zbekiston Respublikasining mustaqillik kuni	1992 yil 2 - iyul
O`zbekiston Respublikasining davlat bayrog`i qabul qilingan kun	1994 yil 14 - yanvar
O`zbekiston Respublikasining davlat gerbi qabul qilingan kun	1999 yil 3 -mart
O`zbekiston Respublikasining davlat madhiyasi qabul qilingan kun	1992 yil 8 - dekabr
O`zbekiston Respublikasi konstitutsiyasining qabul qilinishi	1991 yil 1- sentabr
O`zbekiston Respublikasi “Vatan himoyachilari kuni “	1992 yil 10 -dekabr
Xotira va qadrlash kunining bayram sifatida belgilanishi	1991 yi 18- noyabr

Sardorlar bellashuvi.

O`quvchilar guruhda faol qatnashgan, savol-javoblarda hozirjavoblik qilgan o`rtoqlaridan o`zlariga sardor saylaydilar. Sardorlarga savollar tarqatiladi. 1 soniya vaqt ichida o`ylab javob beradilar.

1. O`zbekiston Konstitutsiyasi qachon qabul qilingan?
2. She`riyat mulkining sultonini kim?
3. O`zbekiston Respublikasi madhiyasini kim yozgan?
4. “Mahalla – yurt ustuni” degani nima?
5. „O`z uyimizni o`zimiz asraylik” deganda nimani tushunasiz? Sardorlar o`ylab javob beradilar.

„Konstitutsiya” so`zidan so`zlar tuziladi.

Masalan:

Kon	aya	tut
Son	ona	nota
Institut	ota	kut
Tuz	it	uya
Tut	sut	nok
Tan	Osiyo	kit

So`ng mavzuga oid savol-javob o`tkaziladi.

- 1) O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi necha bo`lim, necha bob va nechta moddadon iborat?
- 2) O`zbek tiliga davlat tili maqomi qachon berilgan?
- 3) Huquqingiz va burchingizni bilasizmi?
- 4) “Hiyonat” deganda nimani tushunasiz?

O`quvchilar ahillik bilan javob beradilar.

Sahna ko`rininshi:

Bir bola ko`chada bekorchilikdan o`ynab yuradi. Yoniga bir kishi kelib, qo`liga pul tutqazadi va yana quticha ham berib, bir bino oldiga qo`yib

kelishini buyuradi. Shu payt to`garakka ketayotgan bola bu manzarani ko`rib, o`ylanib qoladi, ularning harakatlari ko`ziga shubhali tuyuladi, tezda atrofdagilarga xabar beradi. Va bu bilan ro`y berishi mumkin bo`lgan mash`um voqeaning oldi olinadi, haligi kishi ushlanadi.

O`quvchilardan nimani tushunganliklari so`raladi. O`quvchilar doimo hushyor bo`lish kerakligi, pul uchun atrofdagilarning, o`zining hayotini xavf, ostiga qo`ymaslik lozimligini aytadilar. Ana shu arzimagan pulni olib, ularning shum maqsadlarini amalga oshirishdagi yordamlari oilaga, vataniga xiyonat hisoblanadi.

Biz doimo hushyor, ogoh bo`lishimiz kerak. O`z uyimizni o`zimiz asray-asraylik. Aql bilan ish yuritaylik. Bizning burchimiz a`lo o`qib, Vatanimizni yovuz kuchlardan asrash, himoya qilish. Ota-onani hurmat qilish, ular qariganlarida mehr-muruvvat ko`rsatish. Xo`sh muruvvat ko`rsatish deganda nimani tushunasiz? Avvalo, mehr oiladan boshlanadi. Ota-onaga, opa-singil, aka-ukalarga mehrli bo`lishimiz, qo`snilar bilan ahil bo`lishimiz, mahalladagi yolg`iz qariyalarga, nogironlarga muruvvat ko`rsatishimiz, ularning ko`nglini olib, og`irini yengil qilishimiz kerak. Mehr ko`rsatgan insondan hech kim yomonlik ko`rmaydi. Mehr – muruvvatdan oila, mahalla, vatan obod bo`ladi, gullab –yashnaydi.

Hamma savol – javoblarda, qilingan ishlarda faol qatnashgan o`quvchilar rag`batlantiriladi. Guruhlar bo`linib, g`oliblar aniqlanadi.

Uyga vazifa.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini, “O`zbekiston – jonajon diyor” kitobini matab kutubxonasidan olib o`qish. “Huquq va burchingizni bilasizmi? mavzusida matn yozib kelish.

Ma`naviyat orqali huquqiy saboqlar berish. Ma`naviyat ko`p qirrali tu-shuncha. U har bir xalqning, millatning milliy ma`naviyati, ilmiy, iqtisodiy, siyosiy rivojlanishi bilan bog`liq holda shakllanadi va o'sib boradi.

Prezidentimiz Karimov I. o'zining «Yuksak ma`naviyat - yengilmas kuch» asarida shaxs ma`naviyatini shakllantiradigan va unga ta'sir o'tkazadigan barcha omil va mezonlarni chuqur tahlil qilib, ma`naviy meros, madaniy boyliklar,

ko'hna tarixiy yodgorliklar insonning yuksak ma'naviyatga erishishida eng muhim omillardandir, deya ta'kidlaydi. Bu omillar kichik yoshdag'i o'quvchilar ma'naviy tarbiyasida alohida o`yin tutadi. Ma'naviyat yosh avlod qalbiga ajdodlarimiz o'giti orqali kirib boradi. Ajdodlarimiz bosib o'tgan shonli yo'l va ularning boy hayotiy tajribasi, ma'naviy-axloqiy saboqlarini qay darajada o`z-lashtirish ko'p jihatdan ta'lim-tarbiya maskanlarida olib borilayotgan ishlарimiz sifatiga bog'liq. Uzluksiz ta'lim tizimining boshlang'ich bosqichidan boshlab, o'quvchilar xalqimizning boy tarixi, madaniyati bilan atroflicha tanishtiriladi.

Bunda buyuk allomalarimiz haqidagi badiiy asarlarni o'qish, ularning hayot yo'li, ijodi va amalga oshirgan ishlari bilan tanishtirish barobarida yoshlarda komil insonga xos xususiyatlar shakllantiriladi.

Boshlang'ich ta'lim o'qish darslarida o'quvchilar dunyo tanigan allomalar, mashhur tarixiy siymolar haqidagi ilmiy-ommabop va badiiy matnlarni o'qib-o'rGANADILAR. Jumladan, 1-sinf o'qish darslarida Amir Temur, Alisher Navoiy, Ibn Sino, Mirzo Ulug'bek, Bobur haqidagi rivoyatlarni, ularning ilm olishga da'vat, Vatan, vatanparvarlik, to'g'ri so'zlik, botirlik hamda do'stlik haqidagi hikmatli pandlaridan namunalar o'qiydilar. Darsda Amir Temurning aql va do'stlik haqidagi «Boshga qilich kelsa-da, rost so'zla», «Sodiq va vafodor do'st o'z do'stini ranjitmaydi», Alisher Navoiyning ilm olish va unga amal qilish bobidagi «Oz-oz o'rganib dono bo'lur, qatra-qatra yig'ilib daryo bo'lur», «Bilmaganni so'rab o'rgangan olim, orlanib so'ramagan o'ziga zolim», «Yaxshi kishi yomonlarga

ham yaxshilagini unutmas», «Yaxshilikni bilmasang, yaxshilarga qo'shil» hikmatlarining mag'zini chaqish o'quvchilar ruhiyatiga cheksiz ma'naviy oziq beradi. 2-sinfda Alisher Navoiyning ilm-hunar egallash haqidagi «Olamdan g'amsiz o'tay desang, ilmu hunar o'rgan» o'giti o'rganiladi. Mazkur o'gitning ma'no-mazmuni ilm-hunar egallagan kishilar hayoti haqida hikoya qiluvchi asarlarni o'qish jarayonida ochib beriladi.

“Alisher bilan bulbul” rivoyan'ni o'qiy turib ular buyuk bobomiz Alisher Navoiyning 9 yoshidan boshlab she'r yozishni mashq qilganligini, she'rni qiroat bilan o'qishini bilib olsalar, «Shoir va shoh» (Abduqodir Hayitmetov) asari orqali Alisherning ko'p vaqtini kitob mutolaa qilishga sarflagani tufayli buyuk shoir bo'lib tanilganidan xabardor bo'ladilar. Bu asarlar o'quvchilarda buyuk ajdodlari bilan faxrianish tuyg'usini uyg'otadi.

O'quvchilar P.Mo'minning «Ulug'bek bobom» she'ridagi:

Fan ko'ksida yashaysiz hamon,

Ardoqlaydi jahon-u zamon.

O'chmaydi hech izlaringiz,

Biz - yerdagi yulduzlariningiz.

misralarining ma'nosini Miraziz A'zamning «Buyuk munajjim» asaridagi Ulug'bek borasidagi «... o'n besh yoshida podsho bo'lgan», «...yulduzlarni kuzatadigan joy - rasadxona qurdirgan. U yerdan mingdan ortiq yulduzlarning joylashish o'rnini aniqlab, «Ulug'bek jadvali» nomli kitobini yozgan» kabi ma'lumotlari orqali to'la anglashga erishadi.

Tahlil jarayonida Yurtboshimiz I.Karimovning «Agarki, hozirgi vaqtda dunyoviy ilm-fan va texnologiyalarni chuqr o'zlashtirmasak, faqat tariximiz, olis ajdodlarimizning kashfiyotlari bilan maqtanib, ularga mahiiyo bo'lib yashaydigan bo'lsak ana shu noyob merosni asrab-avaylab, yanada boyitib, unga o'z hissamizni qo'shmasak, zamon bilan hamdam bo'lib yurmasak, bizning jahon maydonida munosib o'rin elallahimiz qiyin bo'ladi», degan so'zlari o'quvchilarga o'qib beriladi.

Tahlil yakunida she'riy asarlarning badiiy xususiyatlarini o'rganish

o'quvchilarning she'r mashq qilishlariga ham turtki bo'ladi. Masalan, "O'quvchiga estalik» (Q.Muhammadiy) she'ri o'rganilayotganda: «She'r necha misradan iborat? Misralar oxirida kelayotgan ohangdosh so'zlarni ayting» (bog'bon-posbon, uchuvchi-suzuvchi, tilak-kerak, talab-ertalab, mehringni-zehningni) savollariga javob olingach, ular qofiyadosh so'zlar deb yuritilishi haqida dasdabki tushunchalar beriladi va «Qaysi misralar o'zaro qofiyalangan?», deya so'raladi. O'quvchilarga boshlab berish yo'li bilan qofiyadosh so'zlar toptiriladi va shu yo'sinda badiiy ijodga ilk istak, ishtiyooq uyg'otiladi.

3-sinf o'quvchilari Muhammad Muso Xorazmiyning o'nlik sanoq sistemasini ixtiro qilgani haqidagi «Hisob ilmidagi yangilik», Ibn Sinoning tabobat sohasidagi xizmatlari borasidagi «Kitobga ixlos», «Ibn Sinoning shogirdlari» asarlari, Alisher Navoiy to'g'risidagi «Donolarning donosi» (Po'lat Mo'min), «Zahiriddin Muhammad Bobur» (Xayriddin Sultonov) asarlari bilan tanishish orqali ilmning inson hayotidagi orni va afzalliklarini yana bir karra his etadilar.

"Alpomish" dostonidan olingan parchani o'qib-o'rganish orqali o'quvchilar xalqimiz qadimdan farzandlarining ilm olishlariga, hunar o'rganishlariga, zukko bo'lib tarbiyalanishlariga alohida e'tibor bergenliklarini bilib oladilar. Bu dostonning matni ustida ishlash jarayonida o'quvchiiarga «Otalari nima uchun Hakimbek va Barchinoyni madrasaga o'qishga berdilar?», «Nima uchun farzandlariga kamon otish, nayza sanchish, kurash tushish amallarini o`rgatdilar?», "Bo`yo'ri o'g'li Alpomishdan nimani so'radi? Shu o`rinni topib o'qing. Alpomish to'g'ri javob berdimi?" kabi savol-topshiriqlar ham beriladi.

- Kishi nimadan baxil, nimadan saxiy bo'ladi?

Alpomish aytdi: Vaqt-bevaqt olisdan otini yetaklab mehmon kelsa, mezbon uning ko'nglini olib jo'natsa, bul odam saxiydir. Bordi-yu, imkon bo'la turib, mehmonga joy bermasa, bul odam baxildir.

Mazkur parcha asosida o'quvchilar ham «baxil», «saxiy» so'zlarining ma'nolarini o'qiganlari, ko`rganlari, eshitganlari asosida izohlaydilar.

Shuningdek, I.Karimov ning «Alpomish» dostoni bizga vatanparvarlik fazilatlaridan saboq beradi. Odil va haqgo'y bo'lishga, o'z yurtimizni, or-

nomusimizni, ... har qanday tajovuzdan himoya qilishga o'rgatadi»(1) kabi so'zlari orqali o'quvchilar asar g'oyasini yanada chuqurroq anglaydilar, Vatan oldidagi mas'uliyatli burchlarini teranroq his qiladilar.

4-sinf «O'qish kitobi» darsligidagi «Sulton Mahmud va Beruniy» (Nizomi Aruzi Samarcandiy), «Rivoyat» (N.Karimov), «Har kim ekkanin o'rар» (M.Abdurashidxonov) asarlari ham shu maqsadga qaratilganligi bilan e'tiborga loyiqdir.

Biz ushbu maqolamizda yuksak ma'naviyatga erishish omilining birgina qirrasi - boshlang'ich sinf «O'qish kitobi» darsliklaridagi ayrim asarlar misolida kichik yoshdagi o'quvchilarda ilm olishga ishtiyоq uyg'otish, bilim olishning hayotiy ahamiyati xususida muayyan tushunchalar hosil qilishga doir kuzatishlarimiz bilan o'rtoqlashdik. Aslida o'qish darslarida o'r ganiladigan har bir asar ming yillik ma'naviy qadriyatlardan saboq beradigan ijod mahsullaridir. Ularning mazmun-mohiyati chuqur o'zlashtirilsagina o'quvchilar buyuk ajdodlarimiz merosining munosib vorislari ekanliklarini teran his qila boradilar. Bu yosh avlod kamolotida muhim o'rин egallaydi.

Biz malakaviy ishimizni yozish jarayonida boshlang`ich sinf o'quv fanlari darslarida o'quvchilarda huquqiy madaniyat elementlarini shakllantirishga batafsil to'xtaldik. Qanday usul va tajribalardan foydalanilsa samarali natijalarga erishish mumkin degan masala ustida ilmiy izlanishlar olib bordik. Ishlab chiqqan, shuningdek, yuqorida ko`rib chiqqan usullarimizni Guliston shahridagi 16-umumta'lim maktabining 3^{-A} sinfida tajribadan o'tkazdik. Nazorat sinfi etib mazkur umumta'lim maktabning 3^{-D} sinfini tanladik. Ma'lum bir muddat o'tgach, har ikkala sinf o'quvchilari bilim saviyasini solishtirib ko'rdik. Bu boradagi fikr-mulohazalarimizni, xulosalarimizni, boshlang`ich sinf darsligida keltirilgan malumotlarni huquqiy jihatdan izohlash, atamalarning mazmunini tushunturishning afzal tomonlari, ahamiyati va tajriba davomida erishgan yutuqlarimizni to'la yoritishga harakat qildik.

Biz tajriba-sinov jaroyonining boshida, o'rtasida va oxirida boshlang`ich sinf o'quvchilarining 3-sinf o'qish darslarida huquqiy atamalarning ma`nosini

tushuntirish usullaridan so'ng bilim va ko'nikmalarining shakllanishi hamda o'sib borishini og'zaki savol-javob, test va yozma ishlar tarzida aniqlash usullari orqali tekshirib, nazoratdan o'tkazib bordik.

Tajriba-sinov o'tkazishdan oldingi har ikkala sinf o'quvchilarining ko'rsatkichlari tajriba-sinov o'rtasiga borib tajriba-sinov o'tkazayotgan 3 "A"-sinf o'quvchilarida o'sib borayotganini, ularda ro'y berayotgan o'zgarishlarni, rivojlanib borayotgan qobiliyatlarini va o'zlashtirish ko'rsatkichlarini ko'rib, bu borada olib borayotgan ishlarimizni sidqidildan davom ettira boshladik. Tajriba-sinov yakuniga borib, nazoratga olgan 3 "D"-sinf o'quvchilariga qaraganda tajriba-sinov ishlarini olib borayotgan 3 "A"-sinf o'quvchilarida ijobiy o'zgarishlar ro'y bergenining guvohi bo`ldik.

Tajriba-sinov yakunida quyidagi samarali natijalarga erishdik:

- 1.Og'zaki nutqlari rivojlantirildi;
- 2.Lug'at boyliklari oshirildi;
- 3.So'zlarni to'g'ri talaffuz qilish qobiliyatları rivojlantirildi;
- 4.Ilk huquqiy atamalar haqida ma'lumot berildi;
- 5.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ayrim moddalari yuzasidan tushunchalar shakllantirildi;
- 6.O`z huquqi va o`zgalar huquqi haqida bilimlar shakllantirildi ;
- 7.Burch va mas`uliyat hisi shakllantirildi;
8. Dunyoqarashlari kengaytirildi;
- 9.O`z majburiyatilari haqida bilimlar shakllantirildi;
- 10.Bilim va ko'nikmalarni egallahsga bo'lgan qiziqishlari oshirildi;
- 11.Mashg'ulotlar davomida faol ishtirok etish xususiyatlari rivojlantirildi;
- 12.O'zlashtirish ko'rsatkichlarining oshirilishiga erishildi;

Tajriba – sinov sinfi hamda nazorat sinflari o'quvchilarining faoliyatlarini bir –biriga taqqoslab, tajriba-sinov natijasida erishilgan yutuqlarni quyidagicha shkala va diagrammalarda e'tiboringizga havola qilamiz:

- 1.O'quvchilar davomati

Tajriba davri Sinflar	Tajribadan oldin	Tajribadan so`ng
3^A - sinf	91%	94%
3^D - sinf	90%	91%

Ko`rinib turibdiki, tajriba o`tkazayotgan sinfimizda tajriba o`tkazishdan oldin o`quvchilar davomati 91% ni tashkil qigan bo`lsa, tajribadan so`ng davomat 94% ga ko`tarilgan. Nazorat sinfida esa o`quvchilar davomati 1%ga o`zgargan.

2.O`quvchilarning o`zlashtirish ko`rsatkichlari quyidagicha ko`rinishga ega bo`ldi:
Tajribadan oldin:

O`zlashtirish ko`rsatkichlari	Jami o`quvchi	a`lo	yaxshi	o`rta	qoniqarsiz
3^A –sinf	32	6	14	10	2
3^D –sinf	30	5	13	10	2

TAJRIBA SINF

- 5 baho – 6 ta - 17 %
- 4 baho – 14 ta – 39 %
- 3 baho – 10 ta - 28 %
- 2 baho – 2 ta - 6 %

NAZORAT SINF

- 5 baho – 5 ta - 17 %
- 4 baho – 13 ta - 43 %
- 3 baho – 10 ta - 33 %
- 2 baho – 2 ta - 7 %

Tajribadan so`ng:

O`zlashtirish ko`rsatkichlari	Jami o`quvchi	a`lo	yaxshi	o`rta	qoniqarsiz
3^A –sinf	32	10	13	8	1
3^D –sinf	30	8	12	8	2

TAJRIBA SINF

5 baho – 10 ta - 30 %
 4 baho – 13 ta - 43 %
 3 baho – 8 ta - 24 %
 2 baho – 1 ta - 3 %

NAZORAT SINF

5 baho – 8 ta - 24 %
 4 baho – 12 ta - 36 %
 3 baho – 8 ta - 24 %
 2 baho – 2 ta - 6 %

Boshlang`ich sinf darslarini yangi pedagogik texnologiyalar, ayniqsa, o`yin tarzida tashkil etish, bundan tashqari darslikda keltirilgan matnlarni huquqiy jihatdan sharhlash, ma`lumotlarni konstitutsiyamizda belgilangan moddalarga bog`lash orqali o`quvchilarning o`zlashtirish ko`rsatkichlari yuqoridagi natijalarni qayd etdi.

Tajriba sinfida yomon bahoga o`qiydigan o`quvchilar tajribadan oldin 2 nafarni tashkil etgan bo`lsa, tajribadan so`ng ushbu sinfda yomon bahoga o`qiydigan o`quvchilarning 1 nafari o`rta bahoga 1 nafari yomon bahoga o`zlashtira boshladilar. Nazorat sinfida esa yomon bahoga o`qiydigan o`quvchilar 2 nafarligicha qoldi. Avval ular 2 nafarni tashkil qilgan bo`lsa, tajribadan so`ng yana 2 nafarni tashkil qildi. Tajribalarimiz natijasi shuni ko`rsatdiki, o`tkazilgan sinov-tajriba darslaridan so`ng o`quvchilarning huquqiy bilimlari oshibgina qolmay, balki ularning oila a`zolariga, sinfdoshlariga va atrof-muhitga bo`lgan munosabatlari ham o`zgardi.

O`rta bahoga o`qiydigan o`quvchilar soni  $3^A$ -sinfda 10 nafar edi. Tajribadan so`ng 2 nafarga kamayib, 8 nafarni tashkil qildi. Ushbu sinfda o`rta va qoniqarsiz bahoga o`qiydigan o`quvchilar 12 nafarni tashkil qilgan bo`lsa, tajribadan so`ng ular 9 nafarni tashkil qildi. Bu 25% o`quvchilar yaxshi bahoga o`zlashtirganliklarini bildiradi.  $3^D$ -sinfda esa tajribadan oldin 10 nafar o`quvchi o`rta bahoga o`qisgan bo`lsa, tajribadan so`ng ular 8 nafarni tashkil qildi.

Yaxshi bahoga o`qiydigan o`quvchilar avval 3^A -sinfda 14 nafarni tashkil qilgan edi. Tajribadan so`ng ular 13 nafarni tashkil qildilar. Ushbu sinfda 6 nafar o`quvchi o`rta bahodan yaxshi bahoga o`zlashtirganliklarini e`tiborga olsak, jami 10 nafar o`quvchi a`lo bahoga o`qiy boshlagan bo`ladilar. O`z-o`zidan ushbu

sinfda a`lo bahoga o`qiydigan o`quvchilar soni 6 nafardan 10 nafarga oshadi. Nazorat sinfida esa tajribadan oldin yaxshi bahoga o`qiydigan o`quvchilar soni 13 tani tashkil qilgan bo`lsa, tajribadan so`ng yaxshi bahoga 12 nafar, a`lo bahoga o`qiydigan o`quvchilar soni 8 nafarga oshadi.

XULOSA VA METODIK TAVSIYALAR

Huquqiy tarbiya, avvalo, o`quvchi-yoshlarda huquqiy ongni shakllantirish, O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi Qonunlari va me`yoriy hujjatlarini chuqur anglab, tushunib, ular asosida qonun ustuvorligini e`tirof etadigan xulq-atvor ko`nikmalarini o`zlarida shakllantirishni o`z ichiga oladi.

Huquqiy tarbiya sohasidagi ishlarimizning debochasi, avvalo, mustaqil O`zbekistonning davlat ramzlari – bayrog`i, madhiyasi, gerbiga bo`lgan munosabatimizni shakllantirishdan boshlanadi. Respublika miqyosida «Siz qonunni bilasizmi?», «Konstitutsiya – baxtimiz poydevori», «Shaxs va jamiyat» kabi ko`rik-tanlovlarning o`tkazib kelinayotganligi yoshlarimizning huquqiy sohaga qiziqishlarini orttirib boryapti.

Shaxs va oilaning huquq hamda manfaatlarini himoya qilish, aholining huquqiy madaniyatini yanada yuksaltirish demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati barpo etishning muhim shartlaridan hisoblanadi. Yurtimizda bu borada keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda. Huquqiy ta`lim va tarbiya tizimini takomillashtirish, aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirish borasida barcha zarur vositalardan unumli foydalanimoqda. Yoshlarning amaldagi qonun hujjatlarini bilishi va uni amalda tatbiq eta olishi fuqarolik jamiyatiga asoslangan huquqiy demokratik davlat qurilishida muhim vositadir. Zero, huquqiy madaniyati yuksak inson qonunni bilish bilan cheklanmaydi, balki amalda ularga qat`iy rioya etadi. Bu esa jamiyatda inson huquqlarini ta`minlash uchun xizmat qiladigan muhim mezonlardandir. Mamlakatimizda aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirish yo`lidagi islohotlarning rivojlanishi davlat organlarining huquqiy targ`ibot sohasidagi faoliyatini yanada kengaytirish va olib borilayotgan huquqiy targ`ibot ishlarini muvofiqlashtirib borishni talab etadi.

Bugungi kunda inson huquqlarini himoya qilishning nodavlat tizimi fuqarolik jamiyati institutlari faol rivojlanmoqda. «Kuchli davlatdan – kuchli

fuqarolik jamiyatiga o`tish» printsipi bosqichma-bosqich amalga oshirilayapti. Shu o`rinda huquqiy madaniyatning bugungi yo`nalishlariga to`xtalib o`tsak.

Yuksak huquqiy madaniyat demokratik jamiyat poydevoridir. U jamiyatdagi turli xil hayotiy jarayonlarga faol ijobiy ta`sir ko`rsatuvchi, fuqarolarning jipslashuviga ko`maklashuvchi, jamiyatning yaxlitligi hamda osoyishta hayotini ta`minlovchi va mustahkamlovchi omildir. Shu jihatdan huquqiy tafakkurni yuksaltirish, huquqiy madaniyatni rivojlantirish masalasi aynan mustaqillikdan keyin muhim ahamiyatga ega bo`ldi, desak mubolag`a bo`lmaydi. Amalga oshirilayotgan izchil islohotlar, jamiyat va davlat taraqqiyotining hozirgi holati huquqiy munosabatlar barcha ishtirokchilarining huquqiy madaniyati, huquqiy savodxonligini yanada oshirishni talab qilmoqda. Huquqiy madaniyat huquqiy bilim, huquqiy e`tiqod va izchil amaliy faoliyat majmui sifatida jamiyat va davlat oldida turgan vazifalarningmuvaqqiyatli hal etilishini ta`minlaydi.

Oliy Majlisning 1997 yil 29 avgustdagи qarori bilan tasdiqlangan “Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish Milliy dasturi”ning hayotga tatbiq etilishi bilan aholi barcha qatlamlarining huquqiy savodxonligiga erishish, huquqiy madaniyatni shakllantirishning keng qamrovli muntazam tizimi yaratildi. Mazkur hujjatda jamiyat va davlat ijtimoiy faol va qonunga itoatkor fuqarolarni tarbiyalashdan manfaatdor ekani, davlat jamiyat madaniy hayotining tarkibiy qismi bo`lmish huquqiy madaniyat to`g`risida alohida g`amxo`rlik qilishi belgilab qo`yilgan.

Shuni alohida ta`kidlash joizki, “Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish Milliy dasturi” hamda inson huquqlari masalasi bo`yicha BMT shartnomaviy organlari tavsiyalarini bajarishga doir harakat rejalarini asosida inson huquq va erkinliklari sohasida milliy o`qitish va ta`lim tizimi shakllantirildi. Mazkur milliy tizim maktabgacha yoshdagи va maktab yoshidagi, o`rta maxsus va oliy ta`lim muassasalari o`quvchilari va talabalari, malaka oshirish kurslari tinglovchilari, huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari va boshqalarni qamrab oladi.

O`zbekistonda inson huquqlari sohasida uzlucksiz ta`lim va ma`rifat tizimi shakllantirilgan, ta`lim muassasalari dasturlariga “Inson huquqlari” va “Bola huquqlari” maxsus kurslari kiritilgan.

Mamlakatimiz Prezidentining Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining 2010 yil 12 noyabrda bo`lib o`tgan qo`shma majlisidagi “Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantrish kontseptsiyasi” nomli ma`ruzasida jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish masalasiga alohida urg`u berildi. Jumladan, jamiyatning demokratiya yo`lidan jadal rivojlanishi, bu boradagi islohotlar muvaffaqiyati, ko`p jihatdan, odamlarning huquqiy ongi va madaniyati darajasiga bog`liqligi hamda yuksak huquqiy madaniyat — demokratik jamiyat poydevori va huquqiy tizimning yetuklik ko`rsatkichi ekanligi ta`kidlab o`tildi. Shu munosabat bilan, bugungi siyosiy-huquqiy voqelikni hisobga olgan holda, yurtimizda ushbu yo`nalishdagi ta`lim va ma`rifatni, jamiyatda huquqiy bilimlar targ`ibotini tubdan yaxshilashga yo`naltirilgan keng ko`lamli chora-tadbirlar dasturini ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etishni hayotning o`zi taqozo etmoqda. Ushbu dasturning amalga oshirilishi aholining inson huquq va erkinliklariga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo`lishga, fuqarolarda qonunarga itoatkorlik tuyg`usi yanada ortishiga xizmat qiladi.

Ana shu yo`nalish doirasida “Inson huquqlari sohasida Milliy harakat dasturi” ishlab chiqish dolzarb masala ekanligi ta`kidlandi. Tegishli davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligida mazkur harakat dasturining loyihasi tayyorlanyapti. Unda inson huquqlari madaniyatini shakllantirishning milliy yo`nalishlari va uni amalga oshirish mexanizmlari belgilab berilgan. Shuningdek, jamiyatda inson huquqlari bo`yicha madaniyatni shakllantirish va shu kabi boshqa sohalarga oid qonunlarga rioya etilishi ustidan jamoatchilik monitoringini olib borishga qaratilgan tadbirlar ham uning asosini tashkil etadi.

Yurtboshimizning sud-huquq tizimini isloh etish yo`nalishi bo`yicha 2011 yil 14 yanvarda qabul qilingan Farmoyishiga muvofiq “Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish Milliy dasturi loyihasi”ni tayyorlash vazifasi bel-

gilangandi. Bugungi kunda vazirliklar, davlat qo`mitalari va idoralarning takliflari asosida milliy dastur loyihasi ishlab chiqildi.

Loyiha mamlakatimizda sud-huquq sohasida amalga oshirilayotgan keng ko`lamli islohotlarni yangi mazmun bilan boyitish, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa sohalarda qabul qilinayotgan qonunlar hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlarning mazmun-mohiyatini aholi o`rutasida keng targ`ib qilish ishlarini yanada takomillashtirish, oxirgi o`n yillik davomida aholining tur-turmush darajasidagi o`zgarishlarni hisobga olgan holda zamonaviy tex-texnologiya, fan va texnika yutuqlari asosida mutaxassis kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishning samarali tizimini yaratish maqsadini ko`zlaydi.

Shuningdek, loyihadagi vazifalar aholining huquqiy savodxonligini oshirishda ommaviy axborot vositalarining ta`sirchan usullaridan foydalanishning samarali mexanizmini yo`lga qo`yish, bu borada huquqiy targ`ibot ishlarining faol ishtirokchilarini rag`batlantirish tizimini tashkil etish, fuqarolarning, ayniqsa, bolalar va ayollarning huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish, yoshlarning dunyoviy, ilmiy, axloqiy salohiyatini yuksaltirish, ularda ona Vatanga sadoqat, milliy-ma`naviy umumbashariy qadriyatlarga hurmat tuyg`ularini kuchaytirishga oid tadbirlarni amalga oshirish va islohotlarning mazmun-mohiyatini yoritishga qaratilgan.

Darhaqiqat, qonun ustuvorligini ta`minlash, aholining huquqiy savodxonligini oshirish, qabul qilinayotgan qonun hujjatlarining mazmun-mohiyatini keng ommaga yetkazishda huquqiy targ`ibot muhim ahamiyatga egadir. Shu o`rinda ta`kidlash kerakki, Adliya vazirligining tashabbusi bilan 2008 yildan buyon O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi, Bosh prokuraturasi, Ichki ishlar vazirligi, «Kamolot» YoIH va Milliy teleradiokompaniya hamkorligida «Siz qonunni bilasizmi?» tanlovi hamda «Huquq bilimdonlari» respublika ko`rik-tanlovleri o`quvchi-yoshlarni o`rtasida konstitutsiyaviy qadriyatlar va huquqiy bilimlarni ommalashtirishga, shu orqali ular ongida huquqiy madaniyatga bo`lgan qiziqishni oshirishga xizmat qilmoqda. Shubhasiz, joylardagi bunday

tadbirlardan ko`zlangan maqsad, birinchi galda qishloq yoshlarining huquqiy savodxonligini oshirishga qaratilgandir.

Bitiruv malakaviy ishini bajarish jarayonida quyidagi xulosaga keldik::

1.Yuksak huquqiy madaniyat demokratik jamiyat poydevoridir. U jamiyatdagi turli xil hayotiy jarayonlarga faol ijobiylari ta`sir ko`rsatuvchi, fuqarolarning jipslashuviga ko`maklashuvchi, jamiyatning yaxlitligi hamda osoyishta hayotini ta`minlovchi va mustahkamlovchi omildir.

2.Huquqiy tafakkurni yuksaltirish, huquqiy madaniyatni rivojlantirish masalasi aynan mustaqillikdan keyin muhim ahamiyatga ega bo`ldi.

3.Amalga oshirilayotgan izchil islohotlar, jamiyat va davlat taraqqiyotining hozirgi holati huquqiy munosabatlar barcha ishtirokchilarining huquqiy madaniyati, huquqiy savodxonligini yanada oshirishni talab qilmoqda.

4.Huquqiy madaniyat huquqiy bilim, huquqiy e`tiqod va izchil amaliy faoliyat majmui sifatida jamiyat va davlat oldida turgan vazifalarning muvaffaqiyatli hal etilishini ta`minlaydi.

Bir so`z bilan aytganda, inson huquqlari madaniyatini shakllantirish, aholi orasida huquqiy bilimlarni keng targ`ib qilish, qabul qilinayotgan qonunlar, farmonlar, hukumat qarorlarini aholiga yetkazish, xalqimizning islohotlar mohiyatini teran anglashiga, biz qurayotgan huquqiy demokratik davlat poydevori mustahkamligiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. -Toshkent.: “Ma`naviyat”, 2009.
2. Karimov I.A. O`zbekiston XXI asr bo`sag`asida:xavfsizlikka tahdid,barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari.- T.:”O`zbekiston”.1997.
3. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. -Toshkent.: “Sharq”, 1999.
4. Karimov I.A Milliy istiqlol g`oyasi. -Toshkent.: “Ma`naviyat”, 2001.
5. Karimov I.A. Adolat-qonun ustuvorligida. Oliy Majlis ikkinchi chaqiriq, VI-sessiyasidagi ma'rzasasi. Xalq so'zi. 2001-yil 30-avgust soni.
6. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod vatan qolsin. -T.: “O`zbekiston”, 1996.
7. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari hamda manfaatlari - eng oliy qadriyat. Xalq so'zi. 2005-yil 8-dekabr soni.
8. Karimov I. O`zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura.-T.: “O`zbekiston”, 1996.
9. Karimov I.A Yangicha ishlash va fikrlash davr talabi. -T.: “ O`zbekiston”, 1997
10. Azizzxo'jayev A.A Mustaqillik: kurashlar, istiroblar, quvonchlar. (To'plam) .- T.: “Sharq”, 2001.
11. Boboyev H. va boshqalar. Inson huquqlari. Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanmasi. -T.: “ O`zbekiston”, 1997.
12. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. TDYu I. -T.: “Ozbekiston”, 2000
13. Mavlonova R.va boshq.Pedagogika. –T.: ”O`qituvchi” 2001
14. Qosimova O. O`zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixi. -T.: “O`qituvchi”, 2003.
15. Rahmonqulov H. Fuqarolik: huquqlar, erkinliklar, burchlar. –T.: “O`zbekiston”, 1991.
16. Razzoqov H. va boshqalar. O`zbek xalq og`zaki poetik ijodi-T.: “O`zbekiston”, 1980.
17. Sabirov N. Davlat va huquq nazariyasi.-T.: “TDYuI”, 2005.
18. Safarov O. O`zbek bolalar folklori.-T.: “Toshkent”, 1985.

19. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari.-T.: “Toshkent”, 2004.
20. Umarova M., Hamroqulova X. Tojiboyeva R. O`qish 3-sinf.-T.: ”O`qituvchi” 2014
21. Xudoyberdiev A. Adabiyotshunoslikka kirish.-T.: “Toshkent”, 1995.
22. Yo`ldoshev E.. Bolalarda o`qish madaniyatini shakllantirish. "Boshlang`ich ta'lim" jurnali. -T.: 2008y- 4son.
23. Zunnunov A. O`zbek pedagogikasi tarixi. T.: “O`qituvchi”, 1997y.
24. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o`rganish (Bakalavriyatning noyuridik yo`nalishlari uchun o`quv qo`llanma).- T.: “ O`zbekiston” 2001.
25. O`zbekiston Respublikasi bolalar kutubxonasining tarixi va hozirgi ish faoliyati -T.: “O`zbekiston”, 2005y
26. O`zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. –T.: “ Adolat”, 1996.
27. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
28. O`zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy huquqi. -T.: “Moliya”2002.
29. G`afforova T. va boshqalar. O`qish 2-sinf 2-nashr. –T.:”Sharq” 2014
G`afforova T. va boshqalar. O`qish 1-sin 9-nashr.-T.:”Sharq” 2013
30. Sharafiddinov O. Haqqush hikmatlari.-T.: “Haqiqatga sadoqat”, 1989

Internet ma`lumotlari

1. WWW. amazon.com
2. WWW.iет.mesi.ru
3. WWW.dvgu.ru./umu/didjezt/newknov/yar 99/
4. WWW.adpima.com
5. WWW.sciontologu.org.ru
6. WWW.ip kpol aaa net.ru